

NJEMAČKA IDEOLOGIJA

**Kritika najnovije njemačke filozofije
u njenim reprezentantima Feuerbachu, B. Baueru i Stirneru,
i njemačkog socijalizma u njegovim različitim prorocima**

Ovaj prvi dio »Njemačke ideologije« preveden je po knjizi: »Karl Marx, Friedrich Engels, Historisch-kritische Gesamtausgabe«, Erste Abteilung, Band 5, Marx-Engels Verlag, Berlin 1932.

Teze o Fojerbahu

1.

Glavni je nedostatak svega dosadašnjeg materijalizma (uključujući i Feuerbachov), što predmet, stvarnost, osjetilnost shvaća samo u obliku objekta ili opažanja a ne kao osjetilnu ljudsku djelatnost, praksu, ne subjektivno. Stoga je djelatnu stranu, nasuprot materijalizmu, apstraktno izveo idealizam, koji naravno ne zna za stvarnu, osjetilnu djelatnost kao takvu. Feuerbach želi osjetilne objekte koji su zaista različiti od objekata misli; ali samu ljudsku djelatnost on ne shvaća kao predmetnu djelatnost. Zato on u "Suštini kršćanstva" samo teorijski odnos razmatra kao pravi ljudski odnos, dok praksu shvaća i fiksira samo u njenom prljavo judejskom pojavnom obliku. Stoga on ne shvaća značenje "revolucionarne", "praktičko-kritičke" djelatnosti.

2.

Pitanje da li je ljudskom mišljenju svojstvena predmetna istina, nije pitanje teorije, nego je praktičko pitanje. Čovjek mora u praksi dokazati istinu, tj. stvarnost i moć, ovostranost svoga mišljenja. Spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja - koje je izolirano od prakse - čisto je skolastičko pitanje.

3.

Materijalističko učenje o mijenjanju okolnosti i odgoju zaboravlja da ljudi mijenjaju okolnosti i da sam odgajatelj mora biti odgajan. Stoga ono mora dijeliti društvo na dva dijela - od kojih je jedan iznad društva.

Podudarnost mijenjanja okolnosti i ljudske djelatnosti ili samopromjene može se shvatiti i racionalno razumeti samo kao revolucionarna praksa.

4.

Feuerbach polazi od činjenice religioznog samootuđenja, udvostručavanja svijeta u religijski i svjetovni svijet. Njegov rad sastoji se u tome da religijski svijet svede na njegovu svetovnu osnovu. A što se svjetovna osnova udaljuje od same sebe i fiksira sebi samostalno carstvo u oblacima, može se objasniti samo iz podvojenosti te svjetovne osnove koja sama sebi protivrječi. Dakle, treba je razumjeti u njoj samoj i njenoj protivrječnosti, te praktički revolucionizirati. Dakle, pošto je npr. otkriveno da je zemaljska porodica tajna svete porodice, mora se prva teorijski i praktički uništiti.

5.

Feuerbach, nezadovoljan apstraktnim mišljenjem, želi opažanje; međutim on ne shvaća osjetilnost kao praktičku ljudsku - osjetilnu djelatnost.

6.

Feuerbach svodi religijsku suštinu na ljudsku suštinu. Ali ljudska suština nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnom individuumu. U stvarnosti ona je sveukupnost društvenih odnosa. Feuerbach, koji se ne upušta u kritiku te stvarne suštine, primoran je stoga:

1. apstrahirati od historijskog toka i fiksirati religiozne osjećaje za sebe i pretpostaviti apstraktni - izolirani - ljudski individuum;
2. suština se stoga može shvatiti samo kao "rod", kao unutrašnja, nijema općenitost koja te mnoge individuumne prirodno povezuje.

7.

Stoga Feuerbach ne vidi da je samo "religiozno osjećanje" društveni proizvod i da apstraktni individuum kojega on analizira pripada određenom obliku društva.

8.

Sav društveni život u suštini je praktički. Sve misterije koje teoriju navode na misticizam, nalaze svoje racionalno rješenje u ljudskoj praksi i u shvaćanju te prakse.

9.

Najviše do čega dolazi promatrački materijalizam, tj. materijalizam koji osjetilnost ne shvaća kao praktičku djelatnost, jest opažanje pojedinih individuuma i građanskog društva.

10.

Stajalište je starog materijalizma građansko društvo, stajalište novoga je ljudsko društvo ili društveno čovječanstvo.

11.

Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni.

Ljudi su dosad neprestano stvarali krive predodžbe o samima sebi, o tome što su, ili što bi trebalo da budu. Svoje odnose uređivali su prema svojim predodžbama o bogu, o normalnom čovjeku itd. Proizvodi njihove glave prerasli su njihovu glavu. Oni, tvorci, poklekli su pred svojim tvorevinama. Oslobodimo ih utvara, ideja, dogma, imaginarnih bića, pod jarmom kojih oni krčljave. Pobunimo se protiv ove vladavine misli. Naučimo ih da ove izmišljotine zamijene mislima koje odgovaraju suštini čovjeka — kaže jedan, da se prema njima odnose kritički — govori drugi, da ih sebi izbiju iz glave — dodaje treći, i — postojeća stvarnost će se srušiti.

Ove bezazlene i djetinjaste fantazije čine jezgru novije mladohegelovske filozofije, koju u Njemačkoj ne dočekuje samo publika s užasom i strahopoštovanjem, nego i sami filozofski heroji govore sa svečanom sviješću o njenoj svjetskoprevratničkoj opasnosti i zločinačkoj bezobzirnosti. Prvi svezak ove publikacije ima svrhu da raskrinka ove ovce koje se smatraju vukovima, i koje takvima drže, i da pokaže kako one svojim filozofskim blejanjem samo ponavljaju predodžbe njemačkih građana, kako hvalisanja ovih filozofskih tumača samo odražavaju mizeriju stvarnog njemačkog stanja. Ona ima svrhu da blamira i diskreditira filozofsku borbu sa sjenama stvarnosti, koja tako pristaje sanjalačkom i pospanom njemačkom narodu.

Jedan odvažan čovjek uobrazio je jednom da se ljudi utapljaju u vodi samo zato, što su bili opsjednuti

mišlju o težini. Kad bi ovu predodžbu izbili sebi iz glave na taj način, što bi je proglasili praznovjernom ili religioznom, onda bi bili izvan svake opasnosti od utapljanja. Cijelog svoga života pobijao je iluziju o težini, o čijim mu je štetnim posljedicama svaka statistika dostavljala mnogobrojne nove dokaze. Ovaj junak bio je tip novih njemačkih revolucionarnih filozofa.

PRVI DIO

FEUERBACH

Suprotnost materijalističkog

i idealističkog shvaćanja

(UVOD)

I

FEUERBACH

Kako javljaju njemački ideolozi, Njemačka je posljednjih godina izvršila besprimjeran prevrat. Proces raspadanja Hegelova sistema, koji je počeo sa Straussom, razvio se u svjetsko previranje, u koje su uvučene sve »sile prošlosti«. U općem kaosu stvorene su snažne države, da bi uskoro zatim opet propale, trenutno su izronili heroji, da bi opet od hrabrijih i moćnijih

su-panjka bili bačeni u tamu. To je bila revolucija, prema kojoj je Francuska revolucija dječja igra, to je bila svjetska borba prema kojoj borbe dijadoha izgledaju sasvim sićušne. S nečuvnom žurbom jedni su principi potiskivali druge, jedni heroji misli zbacivali druge, i za tri je godine (1842-1845) u Njemačkoj bilo očišćeno više nego ranije za tri stoljeća.

Sve se to, kako se priča, dogodilo u oblasti čiste misli.

Radi se u svakom slučaju o jednom interesantnom događaju: o procesu truljenja apsolutnog duha. Kada je ugasnula posljednja iskra života, raspali su se različiti sastavni dijelovi ovog caput mortuuma,¹ stupili su u nove veze i stvorili nove supstancije. Filozofski indu-strijalci koji su dosad živjeli od eksploatacije apsolutnog duha, bacili su se sada na nove veze. Svaki se s naj-većom mogućom marljivošću bavio prodajom onog dijela koji mu je pripao. To nije moglo proći bez konkuren-cije. Ona je u početku vođena prilično građanski i solidno. Kasnije, kad je njemačko tržište bilo zasićeno, a roba i pored svoga truda nije našla odaziv na svjetskom tržištu, cijeli posao je po njemačkom običaju bio pokvaren tvorničkom škart proizvodnjom, pogor-šanjem kvaliteta, falsificiranjem sirovina, krivotvorenjem etiketa, fiktivnim kupnjama, prevarama s mje-nicama i kreditnim sistemom lišenih svake realne osnove. Konkurencija se pretvorila u ogorčenu borbu koju nam sada slave i konstruiraju kao prevrat od svjetsko-historijskog značenja, kao proizvođača golemih rezultata i dostignuća.

Da bi se pravilno ocijenilo ovo filozofsko šarlatanstvo, koje čak u grudima uvaženog njemačkog građanina po-buđuje ugodan nacionalni osjećaj, da bi postala oči-gledna sićušnost i lokalna ograničenost cijelog ovog mladohegelovskog pokreta, a osobito da bi se pokazao tragikomičan kontrast između stvarnih nastojanja ovih heroja i iluzija o ovim nastojanjima, potrebno je da se cijela ova galama pogleda jednom sa stajališta koje se nalazi izvan Njemačke.

1 lešina ,

A. IDEOLOGIJA UOPĆE, OSOBITO NJEMAČKA

Njemačka kritika nije sve do svojih najnovijih na-pora napustila tlo filozofije. Daleko od toga da istražuje svoje opće-filozofske pretpostavke, sva su njena pitanja izrasla na tlu jednog određenog filozofskog sistema i to - Hegelova. Ne samo u njenim odgovorima, nego je i u samim njenim pitanjima ležala mistifikacija. Ova zavisnost od Hegela razlog je, što nijedan od ovih no-vijih kritičara nije ni pokušao da dade obuhvatnu kri-tiku Hegelova sistema, iako svaki od njih tvrdi da je Hegela prevladao. Njihova polemika protiv Hegela i međusobno

ograničava se na to, da svaki izdvaja jednu stranu Hegelova sistema i ovu onda upravlja kako protiv cijelog sistema, tako i protiv onih strana koje su drugi izdvojili. U početku su izdvajali čiste, nepa-tvorene Hegelove kategorije kao što su supstancija i samosvijest, zatim su profanirali te kategorije svjetov-nim imenima kao npr. rod. jedini, čovjek itd.

Cijela njemačka filozofska kritika od Straussa do Stirnera ograničava se na kritiku religioznih predodžbi. Kao polazna tačka služila je stvarna religija i prava teologija. U toku daljnjeg razvitka različito se odre-đivalo što je religiozna svijest, religiozna predodžba. Napredak se sastojao u tome, što su to tobožnje vla-dajuće metafizičke, političke, pravne, moralne i druge predodžbe također subsumirane pod sferu religioznih ili teoloških predodžbi; što je politička, pravna, mo-ralna svijest također proglašena religioznom ili teološ-kom sviješću, a politički, pravni, moralni čovjek, u posljednjoj instanci »čovjek uopće« proglašen religioz-nim. Vlast religije se pretpostavljala. Malo po malo, svaki je vladajući odnos bio proglašen religijskim od-nosom i preobraćen u kult - u kult prava, kult države itd. Svagdje se imalo posla samo s dogmama i vjero-vanjem u dogme. Svijet je u sve većoj mjeri kanoni-ziran, dok ga napokon prečasni sveti Max nije en bloc proglasio svetim i time mogao okončati s njime jednom zauvijek.

Starohegelovci su sve shvatili čim je to bilo svedeno na jednu Hegelovu logičku kategoriju. Mladohegelovci su sve kritizirali, podmećući svemu religiozne predodžbe, ili su pak sve proglašavali teološkim. Mladohegelovci su se slagali sa starohegelovcima u vjeri, da u posto-jećem svijetu vladaju religija, pojmovi, opće. Samo se jedni bore protiv te vladavine kao protiv uzurpacije, dok je drugi slave kao zakonitu.

S obzirom na to da mladohegelovci smatraju pre-dodžbe, misli, pojmove i uopće proizvode svijesti, koju su oni sami osamostalili, pravim okovima ljudi, upravo kao što ih starohegelovci proglašuju pravim vezama ljudskog društva, to je razumljivo da mladohegelovci treba da se bore jedino protiv ovih iluzija svijesti. Budući da su prema njihovoj fantaziji odnosi ljudi, cjelokupno njihovo djelovanje, njihovi okovi i ograde proizvodi njihove svijesti, to mladohegelovci postavljaju konzekventno na njih moralni zahtjev, da svoju sa--dašnju svijest zamijene s ljudskom kritičkom ili ego-ističkom sviješću i da na taj način odstrane svoje ograde. Ovaj zahtjev za izmjenom svijesti svodi se na zahtjev drugačije interpretacije postojećega, tj. da se ono prizna pomoću jedne druge interpretacije. Mlado-hegelovski ideolozi su usprkos svojim, tobože »svjetsko-potresnim« frazama, najveći konzervativci. Najmlađi među njima našli su pravi izraz za svoju djelatnost, tvrdeći da se bore samo protiv »frazu«. Oni samo za-boravljaju, da samim ovim frazama ne suprotstavljaju ništa osim fraza, i da ne pobijaju stvarni svijet, ako se bore samo protiv fraza toga svijeta. Jedini rezultati do kojih je mogla dovesti ova kritika, bila su neka, i k tome još jednostrana, historijsko-religijska objaš-njenja o kršćanstvu; sve ostale njihove tvrdnje pred-stavljaju samo daljnja ukrašavanja njihove pretenzije, da su ovim beznačajnim objašnjenima pružili svjetsko--historijska otkrića.

Nijednom od ovih filozofa nije uopće palo na pamet da postavi pitanje o vezi njemačke filozofije s njemačkom stvarnošću, o vezi njihove kritike s njihovom vlastitom materijalnom okolinom.

Pretpostavke s kojima mi počinjemo nisu proizvoljne, nisu dogme, to su stvarne pretpostavke, od kojih se može apstrahirati samo u mašti. To su stvarne individue, njihova djelatnost i njihovi materijalni životni uvjeti kako zatečeni, tako i njihovim vlastitim djelovanjem stvoreni. Ove pretpostavke mogu se, dakle, konstatirati čisto empirijskim putem.

Prva je pretpostavka cijele ljudske historije, naravno, egzistencija živih ljudskih individua. Prvo činjenično stanje koje treba konstatirati, jest dakle tjelesna organizacija ovih individua i njihov time dati odnos prema ostaloj prirodi. Mi se ovdje, naravno, ne možemo baviti ni fizičkim svojstvima samih ljudi, niti prirodnim uvjetima koje su ljudi zatekli, geološkim, orohidrografskim, klimatskim i drugim odnosima. Svako pisanje historije mora polaziti od ovih prirodnih osnova

i njihovih modifikacija, koje su u toku historije nastale djelatnošću ljudi.

Ljude možemo razlikovati od životinja po svijesti, religiji ili po čemu god hoćemo. Oni sami se počinju razlikovati od životinja onda, kad počnu proizvoditi sredstva za život - to je korak koji je uvjetovan njihovom tjelesnom organizacijom. Time što proizvode svoja sredstva za život, ljudi proizvode indirektno i sam materijalni život.

Način na koji ljudi proizvode sredstva za život, zavisi prije svega od stanja samih sredstava za život, onih koja su zatečena i onih koja treba da budu reprodicirana. Ovaj način proizvodnje ne treba promatrati samo sa stajališta, da je on reprodukcija fizičke egzistencije individua. Ne, on je štoviše već jedan određeni način djelovanja ovih individua, određeni način života. Kako individue ispoljavaju svoj život, takve jesu. To što one jesu, poklapa se s njihovom proizvodnjom, kako s tim što proizvode, tako i s tim kako proizvode. Sto su individue, to zavisi dakle od materijalnih uvjeta njihove proizvodnje.

Ova proizvodnja nastaje tek umnožavanjem stanovništva. Ono opet pretpostavlja međusobni odnos individua. Oblik toga odnosa uvjetovan je opet proizvodnjom.

Međusobni odnosi različitih nacija zavise od toga, koliko je svaka od njih razvila svoje proizvodne snage, podjelu rada i unutrašnji saobraćaj. Ovaj stav je općenito priznat. Ali ne samo odnos jedne nacije prema drugoj, nego i cjelokupna unutrašnja raščlanjenost te nacije zavisi od stupnja razvitka njene proizvodnje i njenog unutrašnjeg i vanjskog saobraćaja.

Koliko su razvijene proizvodne snage jedne nacije, pokazuje naj-očiglednije stupanj, do kojeg je razvijena podjela rada. Svaka nova proizvodna snaga - ukoliko nije samo kvantitativno proširenje dosad već poznatih proizvodnih snaga (npr. krčenje novih zemalja), povlači za sobom daljnje usavršavanje podjele rada.

Podjela rada unutar jedne nacije dovodi najprije do odvajanja industrijskog i trgovačkog rada od zemljoradničkog, a samim tim i do razdvajanja grada i sela i do suprotnosti njihovih interesa; Daljnji njegov razvitak dovodi do razdvajanja trgovačkog i industrijskog rada. Uslijed podjele rada razvijaju se istovremeno unutar tih različitih grana opet različite grupe individua, koje zajednički djeluju u ovoj ili onoj grani rada. Međusobni odnos ovih pojedinih grupa uvjetovan je načinom organizacije zemljoradničkog, industrijskog i trgovačkog rada (patrijarhat, ropstvo, staleži, klase). U uzajamnim odnosima među različitim nacijama kod razvijenijeg saobraćaja pokazuju se isti odnosi.

Različiti razvojni stupnjevi podjele rada isto su toliko različiti oblici vlasništva, tj. svaki stupanj podjele rada određuje i uzajamni odnos individua u vezi s materijalom, oruđem i proizvodima rada.

Prvi je oblik vlasništva plemensko vlasništvo. Ono odgovara nerazvijenom stupnju proizvodnje, na kojem narod živi od lova, ribolova, stočarstva ili u najboljem slučaju od zemljoradnje. U ovom posljednjem slučaju ona pretpostavlja veliku masu neobrađenog zemljišta. Podjela rada na ovom je stupnju još veoma malo razvijena i ograničava se na daljnje proširenje prirodne podjele rada, koja postoji u porodici. Društveno uređenje ograničava se stoga na proširenje porodice: patrijarhalne poglavice plemena, njima podređeni članovi plemena, napokon robovi. Latentno ropstvo u porodici razvija se tek postepeno umnožavanjem stanovništva i potreba, te proširivanjem vanjskog saobraćaja, zatim rata i trgovačke razmjene.

Drugi oblik vlasništva je antičko općinsko i državno vlasništvo, koje nastaje osobito ujedinjenjem više plemena u jedan grad putem ugovora ili osvajanja, pri čemu ropstvo ostaje i dalje. Uporedo s općinskim vlasništvom razvija se već pokretno, a kasnije i nepokretno privatno vlasništvo, ali kao odstupanje od norme, kao oblik koji je podređen općinskom vlasništvu. Građani države posjeduju moć samo u svojoj zajednici nad svojim robovima koji rade i već su zbog toga vezani na oblik općinskog vlasništva. To je zajedničko privatno vlasništvo aktivnih građana države, koji su primorani da nasuprot robovima ostanu u ovom prirodno nastalom udruženju. Stoga cijelokupno uređenje društva koje se na tome osniva, a s njim i moć naroda, propada u istoj mjeri, u kojoj se osobito razvija nepokretno vlasništvo.] Podjela rada je već razvijenija. Nalazimo već suprotnost između grada i sela, kasnije suprotnost među državama koje reprezentiraju gradske i seoske interese, a unutar samih gradova suprotnost između industrije i pomorsko trgovine. Klasni odnos između građana i robova potpuno je razvijen.

Ovom cjelokupnom shvaćanju historije, čini se, protivrjeći činjenica osvajanja. Dosad su pokretačku snagu historije vidjeli u nasilju, ratu, pljački, razbojništvu itd. Mi se ovdje možemo ograničiti samo na glavne tačke i uzeti samo najupadljiviji slučaj - razaranje jedne stare civilizacije od strane jednog barbarskog naroda i ponovo stvaranje novog društvenog uređenja koje za tim slijedi. (Rim i barbari, feudalizam i Galija, istočno--rimski imperij i Turci). Kod barbarskog naroda-osva-jača sam rat predstavlja još, kao što je ranije napo-menuto, regularan način odnosa, koji se utoliko žešće eksploatira, ukoliko prirast stanovništva, pri tradicio-nalnom primitivnom načinu proizvodnje, koji je za njih jedino moguć, sve više stvara potrebu za novim proiz-vodnim sredstvima. U Italiji, naprotiv, bilo je uslijed koncentracije zemljišnog posjeda (koja je bila izazvana ne samo prekupom i zaduživanjem, nego još i nasljed-stvom, jer su uslijed velikog razvrata i rijetkih brakova stari naraštaji postepeno izumirali, a njihov posjed je pripao nekolicini), te uslijed pretvaranja ovog obradi-vog zemljišta u pašnjake (koje je izazvano kako običnim i danas još važećim ekonomskim uzrocima, tako još i uvozom žita opljačkanog i dobivenog u obliku danka, odakle je proizašlo pomanjkanje konzumenata za tali-jansko žito), slobodno stanovništvo gotovo iščezlo, ro-bovi su također neprestano izumirali i bilo je potrebno da ih se neprestano zamjenjuje drugima. Ropstvo je ostalo baza cjelokupne proizvodnje. Plebejci koji su se nalazili između robova i slobodnih, nisu se nikada uz digli iznad lumpoproletarijata. Uopće, Rim nije nikada izašao iz stadija grada, a njegova veza s provincijama bila je gotovo isključivo politička, koja je, naravno mogla biti i prekinuta političkim događajima.

1 MEGA: upadljiv

Razvitkom privatnog vlasništva nastaju ovdje naj-prije isti odnosi koje ćemo ponovo naći kod modernog privatnog vlasništva, samo u proširenoj mjeri. S jedne strane koncentracija privatnog vlasništva, koja je u Rimu počela vrlo rano (dokaz: Licinijev zemljišni za-kon), veoma se brzo razvijala počevši od građanskih ratova, a osobito pod vladavinom careva; s druge strane, u vezi s tim, pretvaranje sitnih plebejskih seljaka u proletarijat, koji, uslijed svoga polovičnog položaja između imućnih građana i robova, nije imao samostalnog razvitka,

Treći oblik je feudalno ili staleško vlasništvo. Ako je antika proizašla iz grada i njegova malog područja, Srednji je vijek proizašao iz sela. Ovu promjenu isho-dišne tačke uvjetovalo

je zatečeno, rijetko i preko ve-like zemljišne površine raštrkano stanovništvo, koje osvajači nisu mnogo uvećali. Nasuprot Grčkoj i Rimu, feudalni razvitak počinje na mnogo prostranijem terenu koji je bio pripremljen rimskim osvajanjima i proširenjem agrikulturne, koje je u početku bilo s njima povezano. Posljednja stoljeća propalog rimskog carstva i osvajanje toga carstva od strane samih barbara uništilo je masu proizvodnih snaga; obrađivanje zemlje bilo je opalo, industrija propala uslijed pomanjkanja robe, trgovina zamrla ili nasilno prekinuta, gradsko i seosko stanovništvo se smanjilo. Ovi zatečeni odnosi i njima uvjetovani način organizacije osvajanja razvili su pod utjecajem germanskog vojnog uređenja feudalno vlasništvo. Slično plemenskom i općinskom vlasništvu, ono se opet osniva na zajednici kojoj se, međutim, ne suprotstavljaju robovi kao u antičkom svijetu, nego sitni seljaci - kmetovi kao neposredno proizvođačka klasa. Istovremeno, s potpunom izgradnjom feudalizma nastaje i suprotnost prema gradovima. Hijerarhijska raščlanjenost zemljišnog posjeda i s njim povezane naoružane družine, dale su plemićima moć nad kmetovima. Ova

feudalna raščlanjenost bila je isto takvo jedno udruženje protiv podređene proizvođačke klase kao i antičko općinsko vlasništvo, samo je oblik udruženja i odnos prema neposrednim proizvođačima bio različit, jer su postojali različiti-proizvodni odnosi .

» Ovom feudalnom uređenju zemljišnog posjeda odgovaralo je u gradovima korporativno vlasništvo, feudalna organizacija zanata. Vlasništvo se ovdje sastojalo uglavnom u radu svakog pojedinca. Nužnost udruživanja protiv udruženog razbojničkog plemstva, potrebe zajedničkih tržišnih prostorija u ono vrijeme, kada je industrijalac bio istovremeno i trgovac, rastuća konkurencija odbjeglih kmetova koji su pridolazili u rascvjetale gradove, feudalno uređenje cijele zemlje, sve je to prouzrokovalo cehove; postepeno uštedeni mali kapitali pojedinih zanatlija i njihov stabilan broj pri rastućem stanovništvu razvili su sistem pomoćnika majstora (kalfa) i učenika, što je u gradu dovelo do slične hijerarhije kao i na selu.¹

1 Rani radovi

Glavni oblik vlasništva za vrijeme feudalne epohe sastojao se, dakle, s jedne strane iz zemljišnog posjeda i uza nj prikovana kmetovskog rada, i s druge strane, iz vlastitog rada s malim kapitalom, koji je vladao radom pomoćnika majstora.⁵ Raščlanjenost ovih dvaju oblika vlasništva bilo je uslovljeno ograničenim proizvodnim odnosima/- nedovoljnom i grubom obradom zemlje i zanatskom industrijom. U vrijeme cvjetanja feudalizma podjela rada bila je beznačajna. U svakoj zemlji postojala je suprotnost između grada i sela, sta-leška raščlanjenost bila je vrlo oštro izražena, ali osim podjele na kneževu, plemstvo, svećenstvo i seljake na selu, te majstore, pomoćnike majstora, učenike, a zatim uskoro i najamne radnike u gradu, nije bilo neke značajnije podjele rada. U zemljoradnji je ta podjela bila otežana parceliranom obradom zemlje, pored koje je nikla kućna industrija samih seljaka; u industriji, rad u pojedinim zanatima nije uopće bio podijeljen, a među njima samima veoma malo. Podjela na industriju i trgovinu bila je zatečena u starijim gradovima, u novijim se razvila tek kasnije, kada su gradovi stupili u međusobni odnos.

Ujedinjavanje većih oblasti u feudalne kraljevine bilo je potrebno kako agrarnom plemstvu, tako i gradovima. Stoga je svagdje na čelu organizacije vladajuće klase, plemstva, stajao monarh.

Stanje je dakle slijedeće: određene individue, koje na određeni način proizvode, stupaju u određene društvene i političke odnose. Empirijsko promatranje mora empirijski, bez svake mistifikacije i spekulacije, u svakom pojedinačnom slučaju pokazati povezanost društvenog i političkog raščlanjivanja sa proizvodnjom. Društveno uređenje i država stalno proizlaze iz životnog procesa određenih individua; ali ovih individua, ne takvih, kakvi bi mogli izgledati u svojim ili tuđim predodžbama, nego kakvi su u stvarnosti, tj. kako djeluju i materijalno proizvode, dakle, kako djeluju u određenim materijalnim okvirima, pretpostavkama i uvjetima nezavisnim od njihove samovolje.

Proizvodnja ideja, predodžbi, svijesti prije svega se neposredno prepliće s materijalnom djelatnošću i materijalnim odnosom ljudi - jezikom stvarnog života. Predočivanje, mišljenje i duhovni odnosi ljudi pojavljuju se ovdje još kao neposredan izliv njihova materijalnog odnošenja. Isto vrijedi i za duhovnu proizvodnju, kako se ona ispoljava u jeziku politike, zakona, morala, religije, metafizike itd. jednog naroda. Ljudi su proizvođači svojih predodžbi, ideja itd., ali stvarni, djelatni ljudi, kakvi su uvjetovani određenim razvitkom svojih proizvodnih snaga i njima odgovarajućeg odnosa do njegovih najudaljenijih formacija. Svijest ne može nikada biti nešto drugo do svjestan bitak, a bitak ljudi je njihov stvarni životni proces. Ako se u svakoj ideologiji ljudi i njihovi odnosi pojavljuju obrnuti glavačke kao u camera obscuri, onda ovaj fenomen proizlazi isto tako iz historijskog procesa njihova života, kao što obrnutost predmeta na mrežnjači oka proizlazi iz njihova neposredno fizičkog procesa života.

Sasvim suprotno njemačkoj filozofiji, koja silazi s neba na zemlju, mi se ovdje penjemo sa zemlje na

nebo. To znači da ne polazimo od onoga što ljudi kažu, uobražavaju, predočuju, niti od rečenih, mišljenih, uobraženih i predošanih ljudi, da bismo odatle stigli do tjelesnih ljudi; mi polazimo od stvarno djelatnih ljudi, a iz stvarnog procesa njihova života prikazujemo i razvoj ideoloških refleksa i odjeke toga životnog procesa. I maglovite slike u mozgu ljudi nužni su sublimati materijalnog procesa njihova života, vezanog za materijalne pretpostavke, koji se dade ustanoviti pomoću iskustva. Moral, religija, metafizika i ostala ideologija i njima odgovarajući oblici svijesti ne mogu dalje zadržati privid svoje samostalnosti. Oni nemaju historije, nemaju razvitka, nego ljudi koji razvijaju svoju materijalnu proizvodnju i svoj materijalni odnos, mijenjaju zajedno s ovom svojom stvarnošću i svoje mišljenje i proizvode svoga mišljenja. Ne određuje svijest život, nego život određuje svijest. U prvom načinu promatranja polazi se od svijesti kao od žive individue, a u drugom, koji odgovara stvarnom životu, polazi se od stvarnih, živih individua, a svijest se promatra samo kao njihova svijest.

Ovaj način promatranja nije bez pretpostavki. On polazi od stvarnih pretpostavki i ne napušta ih ni za trenutak. Njegove pretpostavke su ljudi, uzeti ne u nekoj fantastičnoj završenosti i nepokretnosti, nego u njihovu stvarnom razvojnom procesu, koji je pod određenim uvjetima empirijski očigledan. Čim se prikaže taj aktivni proces života, historija prestaje da bude zbir mrtvih činjenica, kao kod empiričara koji su i sami još apstraktni, ili imaginarna aktivnost imaginarnih subjekata kao kod idealista.

U stvarnom životu, gdje prestaje spekulacija, počinje dakle stvarna pozitivna nauka, prikazivanje praktičke djelatnosti, praktičkog procesa razvitka ljudi. Fraze o svijesti prestaju, na njihovo mjesto mora da stupa stvarno znanje. Prikazivanjem stvarnosti gubi samostalnu filozofija svoj medij egzistencije. Na njeno mjesto može da stupa u najboljem slučaju resume najopćenitijih rezultata, koji se daju apstrahirati iz promatranja historijskog razvitka ljudi. Te apstrakcije, same za sebe, odvojene od stvarne historije, nemaju nikakve vrijednosti. One mogu poslužiti samo tome, da olakšaju sređivanje historijskog materijala, da naznače redoslijed pojedinih njegovih slojeva. Ali one, za razliku od filozofije, nipošto ne daju neki recept ili shemu, pod koju se mogu svrstati historijske epohe. Naprotiv, teškoća počinje tek tada, kad se pristupi promatranju i svrtavanju materijala, bilo iz neke prošle epohe, bilo iz sadašnjosti, kad se pristupi stvarnom prikazivanju. Uklanjanje ovih teškoća uvjetovano je pretpostavkama koje se ovdje ne mogu nikako dati, jer one proizlaze tek iz studija stvarnog procesa života i aktivnosti individualne svake epohe. Mi ćemo ovdje izvući neke od tih apstrakcija, kojima ćemo se poslužiti protiv ideologije, a onda ćemo ih objasniti na historijskim primjerima.

{ mospagebreak }

[1] Historija

Imajući posla s Nijemcima, koji nemaju nikakvih pretpostavki, moramo početi s konstatacijom prve pretpostavke svake ljudske egzistencije, a prema tome i cijele historije, naime s pretpostavkom, da ljudi moraju imati mogućnost da žive, da bi mogli »stvarati historiju«. ¹ Ali za život su prije svega potrebni hrana i piće, stan, odijelo i još štošta drugo. ² Prvo historijsko djelo jest, dakle, proizvodnja sredstava za zadovoljenje ovih potreba, proizvodnja samog materijalnog života, i to je uistinu historijsko djelo, osnovni uvjet cijele historije, koji mora biti ispunjavan svakog dana i svakog sata, danas kao i prije hiljade godina, da bi se ljudi samo održali na životu. Čak ako je osjetilnost svedena kao kod svetog Bruna na toljagu, na minimum, ona pretpostavlja djelatnost za proizvodnju te toljage.

¹ U visini neprecrtanog teksta koji ovdje počinje, napisao je Marx u desni stupac: historija.

2 U visini ove rečenice zabilježio je Marx u desni stupac: Hegel. Geološki hidrografski itd odnosi, Ljudska tjelesa, Potreba, rad

Dakle, primarno kod svakog shvaćanja historije jest to, da se ova osnovna činjenica promatra u cjelokupnom svom značenju i opsegu i da joj se dopusti da dođe do svoga prava. Kao što je poznato, Nijemci to nikada nisu činili, i zbog toga nikada nisu imali zemaljsku osnovu za historiju, pa prema tome nikada niti jednog historičara. Francuzi i Englezi, iako su krajnje jednostrano shvatili vezu te činjenice s takozvanom historijom, osobito tako dugo dok su bili na vlasti političke ideologije, učinili su ipak makar prve pokušaje da historiografiji dadu materijalističku bazu na taj način, što su napisali najprije historiju građanskog društva, trgovina i industrije.

Druga činjenica sastoji se u tome, da sama prva zadovoljena potreba, aktivnost zadovoljavanja i već stečeno oruđe zadovoljavanja vodi novim potrebama, - i ovo proizvođenje novih potreba prvo je historijsko djelo. Ovdje je već odmah jasno, u čemu se sastoji velika historijska mudrost Nijemaca, koji smatraju da se tamo, gdje im ponestane pozitivni materijal i gdje se ne raspravlja o teološkim, političkim i literarnim besmislicama, ne događa nikakva historija, nego samo »prehistorijsko vrijeme«, a da nam, međutim, uopće ne objašnjavaju - kako se zapravo dolazi iz ovog besmisla »prehistorije« u pravu historiju - iako se na drugoj strani njihova historijska spekulacija osobito baca na tu »prehistoriju« zbog toga, što vjeruju da je tu sigurna od napada »grubih činjenica«, a istovremeno može dati punu slobodu svom spekulativnom nagonu da proizvede i obori hiljade hipoteza.

- Treći odnos, koji se ovdje odmah od samog početka uključuje u historijski razvitak, sastoji se u tome, da ljudi koji svakodnevno ponovo stvaraju svoj vlastiti život, počinju stvarati druge ljude, razmnožavati se - odnos između muškarca i žene, roditelja i djece, porodica. Ova porodica koja je u početku jedini društveni odnos, postaje kasnije, kad umnožene potrebe proizvode nove društvene odnose, a povećani broj ljudi nove potrebe, podređeni društveni odnos (izuzevši Njemačku), i mora se onda tretirati i prika

živati prema postojećim empirijskim činjenicama, a ne prema »pojanu porodice«, kako se to običava u Njemačkoj.¹ Uostalom ove tri strane društvene djelatnosti ne treba shvatiti kao tri različita stupnja, nego baš kao tri strane, ili - da bi Nijemcima bilo jasno - kao tri »momenta«, koji su istovremeno postojali od samog početka historije i prvih ljudi i koji se u historiji još uvijek pokazuju.

¹ Gradnja kuća. Sasvim je razumljivo da kod divljaka svaka porodica ima svoju pećinu ili kolibu, kao što kod nomada svaka ima svoj odvojeni šator. Ovo odvojeno kućno gospodarstvo postaje samo još nužnije daljnjim razvitkom privatnog vlasništva. Kod zemljoradničkih

naroda zajedničko kućanstvo je isto tako nemoguće kao i zajednička obrada zemlje. Veliki napredak je bila izgradnja gradova. U svim dosadašnjim periodima bilo je međutim nemoguće odvajati ukidanje odvojenih privreda od ukidanja privatnog vlasništva već i zbog toga, što za to nisu postojali materijalni uvjeti. Uspostavljanje zajedničkog kućnog gospodarstva pretpostavlja razvitak mašinerije, iskorištavanje prirodnih snaga i mnogih drugih proizvodnih snaga - npr. vodovoda, plinskog osvjetljenja, parnog grijanja itd., uklanjanje (suprotnosti) između građa i sela. Bez tih uvjeta zajednička privreda ne bi sa svoje strane bila nova proizvodna snaga, bila bi lišena svake materijalne baze, osnivajući se samo na teoretskoj osnovi, tj. bila bi Cista ludorija i dovela bi samo do manastirskog gospodarstva. Sto je bilo moguće, pokazuje se u koncentraciji u gradovima i izgradnji zajedničkih kuća za pojedine određene svrhe (zatvori, kasarne itd.). Da se ukidanje odvojene privrede ne može odvajati od ukidanja porodice, to se razumije samo po sebi.

Proizvodnja života, kako vlastitog pomoću rada, tako i tuđeg pomoću rađanja, pojavljuje se već odmah kao dvostruki odnos - s jedne strane kao prirodni, a s druge strane kao društveni odnos - društveni u tom smislu, što se pod tim razumijeva zajedničko djelovanje više individua, bez obzira pod kakvim uvjetima, na koji način i zbog koje svrhe. Odavde proizlazi da je određeni način proizvodnje ili industrijski stupanj stalno povezan s određenim načinom zajedničkog djelovanja ili s društvenim stupnjem, a ovaj način zajedničkog djelovanja sam je jedna »proizvodna snaga«, da količina ljudima dostupnih proizvodnih snaga uvjetuje društveno stanje, te dakle »historiju čovječanstva« treba stalno izučavati i obradivati u vezi s historijom industrije i razmjene. Isto je tako jasno, da je u Njemačkoj nemoguće napisati takvu historiju, jer Nijemcima nedostaje ne samo sposobnosti shvaćanja i materijal, nego i »osjetilna izvjesnost«, a s one strane Rajne se o tim stvarima ne može steći nikakvo iskustvo, jer se tamo ne događa više nikakva historija. Od samog početka, dakle, pokazuje se materijalistička povezanost među ljudima, koja je uvjetovana potrebama i načinom proizvodnje i koja je stara koliko i ljudi sami - povezanost, koja stalno prima nove oblike i daje, dakle, »historiju«, i čini izlišnom bilo kakvu političku ili religijsku besmislicu, koja bi još posebno vezivala ljude.

- Tek sada, kad smo razmotrili već četiri momenta, četiri strane prvobitnih, historijskih odnosa, nalazimo da čovjek ima i »svijest«. Ali i nju nema od samog početka kao »čistu« svijest. »Duh« ima od početka na sebi to prokletstvo da je »prožet« materijom koja se ovdje pojavljuje u obliku pokretnih slojeva zraka, tonova - ukratko, u obliku jezika. Jezik je star koliko i svijest - jezik i jest praktička, stvarna svijest koja postoji i za druge ljude, pa također i za mene samog, a jezik nastaje kao i svijest tek iz potrebe, iz nužde saobraćaja s drugim ljudima. Tamo gdje postoji odnos, on postoji za mene, životinja se ne »odnosi« ni prema čemu i uopće se ne odnosi. Za životinju ne postoji njen odnos prema drugima kao odnos. Svijest je, dakle, od samog početka društveni proizvod i ostaje to dokle god ljudi uopće budu postojali. Svijest je, naravno, najprije samo svijest o najbližoj osjetilnoj okolini i svijest o ograničenoj povezanosti s drugim osobama i stvarima izvan individue koja postaje svjesna sebe; to je istovremeno svijest o prirodi koja se u početku suprotstavlja čovjeku kao potpuno tuđa, svemoćna i nedostupna sila, prema kojoj se ljudi odnose sasvim životinjski, koja im imponira kao i stoci; to je, dakle, čisto životinjska svijest prirode (prirodna religija).

1 Na ovoj visini napisao je Marx u desnom stupcu: Ljudi imaju historiju, jer moraju proizvoditi svoj život i to na određeni način: to je uvjetovano njihovom fizičkom organizacijom; također kao i njihova svijest.

To se odmah ovdje vidi: Ova prirodna religija ili ovo određeno odnošenje prema prirodi uvjetovano je društvenim oblikom i obratno. Ovdje se, kao i svagdje, ispoljava identitet prirode i čovjeka i tako, da ograničeno odnošenje ljudi prema prirodi uvjetuje njihovo međusobno ograničeno odnošenje, a njihovo međusobno ograničeno odnošenje - njihovo ograničeno odnošenje prema prirodi, upravo zbog toga, što je priroda još jedva historijski modificirana, a s druge strane javlja se svijest o nužnosti da čovjek stupi u vezu s okolnim individuuama, početak svijesti o tome, da čovjek uopće živi u društvu. Ovaj početak je isto tako životinjski kao i sam društveni život na ovome stupnju, on je čista svijest stada, a čovjek se ovdje razlikuje od ovna samo po tome, što mu njegova svijest zamjenjuje instinkt, ili što je njegov instinkt svjestan. Ova obojaka ili plemenska svijest postiže svoj daljnji razvitak i usavršavanje povećanom proizvodnjom, umnožavanjem potreba i umnožavanjem stanovništva, koje je temelj onih prvih dviju.¹ S time se istovremeno razvija podjela rada, koja prvobitno nije bila ništa drugo nego podjela rada u spolnom aktu, a zatim podjela rada koja se vrši sama po sebi ili »po prirodi« pomoću prirodnih sklonosti (npr. tjelesna snaga), potreba, slučajnosti itd itd. Podjela rada postaje stvarno podjela tek od trenutka, kad nastupi podjela materijalnog i duhovnog rada.² Počevši od toga trenutka, svijest može stvarno uobraziti da je ona nešto drugo nego svijest o postojećoj praksi, da može stvarno nešto predstavljati, a da ne predstavlja ništa stvarno od toga trenutka svijest može da se emancipira od svijeta i da prijeđe na stvaranje »čiste« teorije, teologije, filozofije, morala itd.

1 U ovoj visini Marx je žabi ježio u desnom stupcu, a da tu b lješku nije označio oznakom umetanja, jer je opet sve precrtao, ovo:

Svijest se razvija unutar stvarnog historijskog razvitka. Podjelom rada nastupa.

■ U ovoj visini napisao je Marx u desni stupac bez znaka

umetanja: Prvi oblik ideologa, popovi, poklapa se.....

Ali, ako i ta teorija, teologija, filozofija, moral itd. dođu u protivrječnost s postojećim odnosima, to se može dogoditi samo zbog toga, što su postojeći društveni odnosi došli u protivrječnost s postojećim proizvodnim snagama - što se uostalom u jednom određenom nacionalnom krugu odnosa može dogoditi i zbog toga, što protivrječnost nije nastala u tom nacionalnom krugu, nego između ove nacionalne svijesti i prakse drugih nacija, tj. između nacionalne i opće svijesti jedne nacije¹.

Uostalom, sasvim je svejedno što svijest sama počinje, iz čitavog ovog smeća mi dobivamo samo jedan rezultat, da ova tri momenta, proizvodna snaga, društveno stanje i svijest mogu i moraju stupiti međusobno u protivrječnosti, jer podjela rada sebi, da su »utvare«, »spone«, »više biće«, »pojam«, čini mogućim. upravo stvarnim, da duhovna i materijalna djelatnost - da užitak i rad, proizvodnja i potrošnja - pri padnu različitim individuama, a mogućnost da ne dođu u protivrječnost leži samo u tome, da se podjela rada ponovo ukine. Uostalom, razumije se samo po sebi da su »dvoumljenje« samo idealistički duhovni izraz, predožba prividno osamljene individue, predožba o sa svim empirijskim okovima i ogradama unutar kojih se kreće način proizvodnje života i s njima vezani oblik odnosa.

S podjelom rada u kojoj su date sve te protivrječnosti, a koje se opet sa svoje strane osnivaju na prirodnoj podjeli rada u porodici i odvajanju društva u pojedinačne, međusobno suprotstavljene porodice - data je istovremeno i! raspodjela, i to kako kvantitativno, tako i kvalitativno nejednaka raspodjela rada i njegova proizvoda, dakle vlasništvo, koje ima svoj zametak, svoj prvi oblik već u samoj porodici, gdje su žena i djeca robovi muškarca. Robovanje u porodici, naravno, još vrlo surovo i latentno, prvo je vlasništvo, koje, uostalom, već ovdje savršeno odgovara definiciji modernih ekonomista, prema kojoj je ono raspolažanje tuđom radnom snagom. Uostalom, podjela rada i privatno vlasništvo identični su izrazi - u jednom se u odnosu na djelatnost iskazuje ono isto, što i u društvu s obzirom na proizvod te djelatnosti.

¹ U visini ove rečenice napisao je Marx u desni stupac: Religija; onda je tome dodao: »s ideologom kao takvom«, pa je riječ religija odvojio zagradom od slijedećih riječi i umetnuo: Nijemci,

- tako da bilješka sada glasi:

Religija. Nijemci s ideologijom kao takvom.

Dalje, podjelom rada istovremeno je data i protiv-rječnost između interesa pojedinačne individue ili pojedinačne porodice i zajedničkog interesa svih individua koje međusobno saobraćaju; doduše, taj zajednički interes ne postoji samo u predodžbi kao »opći« nego najprije u zbiljnosti kao međusobna zavisnost individua, među kojima je podijeljen rad. I napokon nam podjela rada pruža odmah prvi primjer o tome, da dokle god se ljudi nalaze u društvu koje se stihijno razvija, dokle god, dakle, postoji rascjep između pojedinačnog i općeg interesa, dokle god djelatnost nije podijeljena dobrovoljno nego stihijski, vlastito čovjekovo djelo postaje njemu tuđa i suprotstavljena sila koja ga podjarmljuje, umjesto da on njome vlada. Naime, čim se rad počinje dijeliti, svatko ima jedan određeni, isključivi krug djelatnosti koji mu se nameće, iz kojeg ne može da izađe; on je lovac, ribar, ili pastir, ili kritički kritičar, i mora to ostati, ako ne želi da izgubi sredstva za živost; \- dok u komunističkom društvu, u kojemu nije svatko ograničen na jedan isključivi krug djelovanja, nego se može obrazovati u svakoj, bilo kojoj grani; društvo regulira opću proizvodnju i baš na taj način meni omogućuje da danas činim ovo, a sutra ono, da jutrom lovim, popodne ribarim, uveče da stočarim, da iza jela kritiziram, kako mi je upravo ugodno, a da nikada ne postanem lovac, ribar, pastir ili kritičar. Ovo čvrsto utvrđivanje društvene djelatnosti, ova konsolidacija našeg vlastitog proizvoda u neku predmetnu silu nad nama, koja izmiče našoj kontroli, koja se kosi s našim očekivanjima, poništava naše račune, to je jedan od glavnih momenata u dosadašnjem historijskom razvitku i baš iz te protivrječnosti posebnog i zajedničkog interesa pri čemu zajednički interes samostalan oblik u vidu države, odijeljen od stvarnih pojedinačnih i zajedničkih interesa, a istovremeno u obliku iluzorne zajednice, ali uvijek na realnoj bazi veza koje postoje u svakom porodičnom i plemenskom konglomeratu; veza po mesu i krvi, jeziku, podjeli rada u većem razmjeru i ostalim interesima - a osobito, kao što ćemo kasnije pokazati, na osnovu interesa klasa već uvjetovanih podjelom rada, koje se izdvajaju iz svake takve gomile ljudi, od kojih jedna vlada svima drugima. Odatle slijedi da sve borbe unutar države, borba između demokracije, aristokracije i monarhije, borba za izbornu pravo itd. itd., nisu ništa drugo do iluzorni oblici u kojima se vode stvarne međusobne borbe različitih klasa (o čemu njemački teoretičari nemaju ni pojma, usprkos tome što im je u »Njemačko-francuskim godišnjacima« i »Svetoj porodici«, dato dosta uputstava); dalje slijedi, da svaka klasa koja teži vlasti, ako njezina vlast također uvjetuje, kao što je to slučaj kod proletarijata, ukidanje cjelokupnog starog oblika društva i vlasti uopće, mora najprije da osvoji političku vlast zato da bi svoj interes opet predstavila kao opće, na što je u prvi momenat primorana. Upravo zbog toga, što individue traže samo svoj poseban interes - koji se za njih ne poklapa s njihovim zajedničkim interesom, uopće ono općenito, iluzorni oblik zajednice - to oni smatraju da im je ovaj opći interes »tuđi« i od njih »nezavisan«, tj. smatraju ga opet jednim posebnim i svojevrsnim »općim« interesom, ili se oni sami moraju kretati u tom razdoru kao u demokraciji. S druge strane, praktička borba ovih posebnih interesa, koji se uvijek zbiljski suprotstavljaju zajedničkim i iluzorno zajedničkim interesima, čini nužnim praktičko posredovanje i obuzdavanje posebnih interesa pomoću iluzornog »općeg« interesa, pomoću države. Socijalna sila, tj. umnožena proizvodna snaga, koja nastaje uslijed saradnje različitih individua, koja je uvjetovana podjelom rada, pojavljuje se tim individuama, uslijed toga što ta suradnja nije dobrovoljna nego stihijna, ne kao njihova vlastita ujedinjena sila, nego kao tuđa sila koja stoji izvan njih, o

kojoj ne znaju odakle do-lazi i kuda vodi, koju, dakle, ne mogu više savladati, koja, naprotiv, sada prolazi svoj svojevrsan red faza i razvojnih stupnjeva nezavisnih od volje i kretanja ljudi, štoviše, upravljajući tom voljom i tim kretanjem.

1 MEGA: sretati se (begeRnen).

Ovo »otuđenje«, govoreći filozofima razumljivim jezikom, može naravno biti ukinuto samo uz dvije praktičke pretpostavke. Da bi postalo »nepodnošljiva« sila, tj. sila protiv koje se diže revolucija, potrebno je da stvori masu čovječanstva koje je potpuno »bez vlasništva« i u istom mahu u protivrječnosti prema postojećem svijetu bogatstva i obrazovanosti; oboje pretpostavlja veliki porast proizvodnih snaga - visoki stupanj njihova razvitka - a s druge strane je ovaj razvitak proizvodnih snaga (kojim je ujedno data postoljeća empirijska egzistencija već u svjetsko-historijskom, umjesto u lokalnom postojanju ljudi) apsolutno nužna praktička pretpostavka još i zbog toga, što bi se bez njega samo oskudica morala posvuda proširiti, a time bi s prirodnom potrebom morala ponovo započeti borba za najnužnije, i opet bi se moralo uspostaviti sve staro smeće, i dalje, zbog toga, što se samo s tim sveopćim razvitkom proizvodnih snaga stvara sveopće saobraćanje među ljudima, te se stoga, s jedne strane, pojava mase »bez vlasništva«, istovremeno proizvodi u svih naroda (sveopća konkurencija), i svaki od tih naroda postaje zavisn od preobražaja drugih, -- i napokon, taj je razvitak postavio svoje svjetsko-historijske, empirijske univerzalne individue umjesto lokalnih. Bez toga bi

1. komunizam mogao egzistirati samo kao nešto lokalno,
2. same sile saobraćanja ne bi se mogle razviti kao univerzalne, stoga nepodnošljive, one bi ostale domaće-praznovjerne »okolnosti« i
3. svako proširenje saobraćanja ukinulo bi lokalni komunizam.

Komunizam je empirijski moguć samo kao »najednom« ili istovremeno proizvedeno djelo vladajućih naroda, što pretpostavlja univerzalni razvitak proizvodnih snaga i s njima vezani razvitak svjetskog saobraćanja. Kako bi inače npr. vlasništvo uopće imalo historiju, kako bi poprimilo različite oblike, kako bi se zemljišno vlasništvo moglo razvijati u zavisnosti od datih različitih pretpostavki - u Francuskoj od parcelnog oblika do centralizacije u malo ruku, u Engleskoj od centralizacije u malo ruku do parcelacije, kao što je to danas stvarno slučaj? Ili, kako to, da trgovina, koja ipak nije ništa drugo do razmjena proizvoda različitih individua i zemalja, vlada cijelim svijetom preko odnosa potražnje i ponude - preko odnosa, koji, kako kaže jedan engleski ekonomist, slično antičkoj sudbini, lebdi iznad zemlje i nevidljivom rukom raspodjeljuje ljudima sreću i nesreću, osniva i ruši carstva, uzrokuje da

narodi nastaju i nestaju, dok s ukidanjem baze, privatnog vlasništva, s komunističkim upravljanjem proizvodnjom koje u sebi sadrži uništenje tuđosti, s kojom se ljudi odnose prema svom vlastitom proizvodu, iščezava također i moć odnosa između potražnje i ponude, i ljudi ponovo dobivaju vlast nad razmjenom, proizvodnjom i nad načinom njihovog međusobnog odnošenja?

' Iznad oskudica stoji: potreba.

Komunizam za nas nije stanje koje treba da bude uspostavljeno, ideal, prema kome stvarnost treba da se upravlja. Mi nazivamo komunizam stvarni pokret koji ukida sadašnje stanje. Uvjeti ovoga pokreta proizlaze iz sada postojećih pretpostavki. Uostalom¹, masa običnih radnika - masa radne snage odsječene od kapitala ili od mogućnosti bilo kakvog ograničenog zadovoljenja svojih potreba - i već samim tim ne samo vremenski gubitak toga samog rada² kao osiguranog izvora života, pretpostavlja - uslijed konkurencije - svjetsko tržište. Proletarijat može, dakle, postojati samo svjetsko-historijski, isto tako kao što i komunizam, njegova djelatnost može postojati samo kao »svjetsko-historijska« egzistencija uopće; svjetsko-historijska egzistencija individua, znači takvu egzistenciju individua, koja je neposredno povezana sa svjetskom historijom.

1 Tekst od riječi »uostalom« do riječi »sa svijetom historijom« napisao je Marx u desni stupac i odozdo napisao: komunizam.

- Iznad riječi »samo rada kao« napisao je Marx bez znaka umetanja: sasvim neugodan položaj.

Oblik saobraćanja uvjetovan postojećim proizvodnim snagama na svim dosadašnjim historijskim stupnjevima, a koji opet njih uvjetuje, jest građansko društvo, koje, kako to slijedi iz prethodnoga, ima svoju pretpostavku i osnovu u jednostavnoj i složenoj porodici, u tzv. plemenskoj zajednici, čija su bliža određenja sadržana u prethodnome. Već se ovdje pokazuje da je to građansko društvo pravo ognjište i poprište cjelokupne historije i kako je besmisleno dosadašnje shvaćanje historije koje zapušta stvarne odnose i ograničava se na zvučne postupke vladara i države.

Građansko društvo obuhvaća cjelokupno materijalno saobraćanje individua unutar određenog stupnja razvitka proizvodnih snaga. Ono obuhvaća sav trgovački i industrijski život jednog stupnja i utoliko pre-lazi državu i naciju, iako ono, s druge strane, spolja mora

isticati nacionalnost, a iznutra se mora raščlaniti kao država. Riječ građansko društvo pojavila se u osamnaestom stoljeću, kad su se odnosi vlasništva već izvukli iz antičke i srednjovjekovne zajednice. Građansko društvo kao takvo razvija se tek s buržoazijom; s istim imenom neprestano je označavana društvena organizacija koja se razvija neposredno iz proizvodnje i saobraćanja i koja u sva vremena čini bazu države i ostale idealističke superstrukture.

{ mospagebreak }

[2] O proizvodnji svijesti

Empirijska je činjenica dosadašnje historije, da su s proširenjem djelatnosti do svjetsko-historijske djelatnosti, pojedinačne individue sve više potpadale pod vlast njima tuđe sile (čiji pritisak su. one sebi onda predočivale kao šikanaciju tzv. svjetskog duha itd.), sile, koja je stalno postajala masovnija i koja se u krajnjoj instanciji pokazuje kao svjetsko tržište. Ali je isto tako empirijski utvrđeno, da se ova sila, tako misteriozna njemačkim teoretičarima, raspada uslijed prevrata postojećega društvenog stanja komunističkom revolucijom (o čemu niže), i šta je s tim identično, uslijed ukidanja privatnog vlasništva, a oslobođenje svake pojedine individue provodi se onda u istoj mjeri, u kojoj se historija potpuno pretvara u svjetsku historiju. Da stvarno duhovno bogatstvo individue potpuno zavisi od bogatstva njenih stvarnih veza, to je poslije gornjega izlaganja jasno¹. Pojedine se individue samo ovim putem oslobađaju različitih nacionalnih i lokalnih ograda, ulaze u praktičku vezu s proizvodnjom (također i duhovnom) cijeloga svijeta i dobivaju mogućnost da steknu sposobnost da se koriste ovom svestranom proizvodnjom cijele zemljine kugle (tvorevinama ljudi). Svestrana zavisnost, ovaj stihijski oblik svjetsko-historijskog uzajamnog djelovanja individua pretvara se uslijed komunističke revolucije u kontrolu i svjesno vladanje nad silama, koje su. nastavši uzajamnim djelovanjem ljudi, vladale ljudima i imponirale im kao strane sile. Ovo se gledište sada opet može shvatiti spekulativno-idealistički, tj. fantastički kao »samostvaranje roda« (»društvo kao subjekt«) i uslijed toga predočiti redosljed povezanih individua kao jedne jedine individue koja vrši misterij samostvaranja. Ovdje se svakako pokazuje da individue stvaraju jedna drugu, fizički i duhovno, ali ne stvaraju same sebe niti u besmislu svetoga Bruna, niti u smislu »jedinog«, »izvještačenog« čovjeka.

1 Na ovoj visini napisao je Marx bez znaka umetanja: o proizvodnji svijesti.

Ovo shvaćanje historije osniva se dakle na tome, da se prikaže stvarni proces proizvodnje, i to polazeći od materijalne proizvodnje neposrednog života, i da se način saobraćanja, koji je povezan s ovim načinom proizvodnje i od njega proizveden, tj građansko društvo na njegovim različitim stupnjevima, shvati kao osnova cijele historije, a zatim da se prikaže njegova djelatnost kao države, a također da se iz njega objasne svi različiti teorijski proizvodi i oblici svijesti, religija, filozofija, moral itd. itd. i prosljedi proces njihova nastajanja iz tih različitih stupnjeva, gdje se tada, konačno, stvar može prikazati u njenom totalitetu (a zatim i uzajamno djelovanje njenih različitih strana). Ovo shvaćanje historije, za razliku od idealističkoga, ne traži u svakoj epohi neku kategoriju, nego stalno ostaje na stvarnom tlu historije, ne objašnjava praksu iz ideje, nego formacije ideja iz njihove materijalne prakse i u skladu s tim dolazi do rezultata, da svi oblici i proizvodi svijesti ne mogu biti poništeni duhovnom kritikom, rastvaranjem »samosvijesti« ili pretvaranjem u »utvare«, »sablasi«, »nastranosti« itd., nego samo praktičkim prevratom realnih društvenih odnosa, iz kojih su proizšla ta idealistička blebavanja - da nije kritika nego da je revolucija pokretačka snaga historije, a također i religije, filozofije i ostale teorije. Ovo shvaćanje pokazuje da historija ne završava tim da se rastvara u »samosvijesti« kao »duh od duha«, nego da se u njoj na svakom stupnju zatiče materijalni rezultat, suma proizvodnih snaga, historijski stvoren odnos ljudi prema prirodi i međusobno, što se svakoj generaciji od njene prethodne predaje, masa proizvodnih snaga, kapitala i okolnosti, koje, doduše, s jedne strane modificira nova generacija, a s druge strane joj te okolnosti propisuju njene vlastite životne uvjete i daju određeni razvitak, specijalni karakter, tako da okolnosti isto toliko čine ljude, koliko i ljudi okolnosti. Ova suma proizvodnih snaga, kapitala i socijalnih oblika saobraćanja, koju svaka individua i svaka generacija zatječe kao nešto dato, realna je osnova toga, što su filozofi predočivali kao »supstanciju«, »suštinu čovjeka«, što su obožavali i pobijali - realna osnova, koja zbog toga, što se ti filozofi bune protiv nje kao »samosvijest« i »jedini«, ni najmanje nije ometana u svojim djelovanjima i utjecajima na razvitak ljudi. Ovi zatečeni životni uvjeti različitih generacija odlučuju također da li će revolucionarni potres, koji se periodički vraća u historiju, biti dovoljno jak ili ne, da obori osnovu svega postojećeg, i ako nisu dati ovi materijalni elementi totalnog prevrata, naime, s jedne strane postojeće proizvodne snage, a s druge stvaranje jedne revolucionarne mase koja neće ustati samo protiv pojedinih uvjeta dosadašnjeg društva, nego protiv same dosadašnje »proizvodnje života«, protiv »cjelokupne djelatnosti« na kojoj se ono baziralo, ako ti elementi ne postoje, to je, kako to pokazuje historija komunizma, za praktički razvitak sasvim svejedno, da li je ideja toga prevrata izrečena već stotinu puta.

Svako dosadašnje shvaćanje historije ili je u potpunosti zanemarivalo ovu stvarnu bazu historije, ili ju je smatralo samo nečim sporednim, sasvim nepovezanim s historijskim procesom. Stoga historiju treba uvijek pisati prema mjerilu koje leži izvan nje; stvarna proizvodnja života izgleda kao nehistorijska, a historijsko kao nešto što je odvojeno od zajedničkog života, sasvim iznad svijeta. Odnos ljudi prema prirodi na taj je način isključen iz historije, čime se stvara suprotnost između prirode i historije. Ova koncepcija mogla je u historiji vidjeti samo burne državno-političke akcije upravljača i države, religijske i uopće teorijske borbe i specijalno kod svake historijske epohe morala je dijeliti iluziju te epohe. Npr. ako jedna epoha uобрази da je određena čisto »političkim« ili »religijskim« motivima, iako su »religija« i »politika« samo oblici njenih stvarnih motiva, njen historičar usvaja ovo mnijenje.

1 U izdanju po kojem smo prevodili (Marx-Engels, Gesamt-ausgabe, erste Abteilung. Band 5, Berlin 1932) nalazi se na ovom mjestu (str. 2 njemački izraz »Urgeschichtlich« (prahistorijska), dok se u izdanju koje su pripremili S. Landshut i J. P. Mayer (Kroner Verlag, Leipzig 1932 str. 33) na tom mjestu nalazi »unge-schichtlich« (nehistorijska). U francuskom prijevodu od 1937. god., (Oeuvres complètes de Karl Marx, tome VI) nalazimo na str. 186: »... n'étant pas historique...« (dakle, nehistorijska), a u ruskom prijevodu od 1933. god., (К. Маркс - <t>. 3Hрејn>c, CoиmeHHH, том IV, aTfleji nepBифt, crp. 29): »... MeM to aoHToпHHecKииM .. .« (dakle pret-historijska). Smisao teksta zahtijeva da se prevede s »nehistorijska«. - Prevodilac

»Uobraženjes »predodžba« ovih određ-nih ljudi o svojoj stvarnoj praksi pretvara se u jedino određujuću i aktivnu silu koja ovladava i određuje praksu tih ljudi. Ako primitivni oblik u kojem se na-lazi podjela rada kod Egipćana i Indijaca izaziva ka-stinsko uređenje u njihovoj državi i religiji, historičar vjeruje da je kastinsko uređenje ta sila, koja je pro-izvela taj primitivni društveni oblik. Dok se Francuzi i Englezi drže makar političke iluzije, koja je ipak stvanosti najbliža, Nijemci se kreću u području »čistog duha« i religijsku iluziju čine pokretačkom snagom historije. Hegelova filozofija historije posljednja je konzekvencija cijele njemačke historiografije, dovede-na do svog »najčišćeg izraza«, u kojoj se ne radi o stvarnim, čak niti o političkim interesima, nego o či-stim mislima, koje se onda i svetom Bruni čine kao red misli, od kojih jedna guta drugu i na kraju išče-zava u »samosvijesti[^], a još konzekventnije je to kod svetog Maxa Stirnera, koji ništa ne zna o cijeloj stvar-noj historiji, a ovaj historijski tok¹ mu se činio kao hi-storija »vitezova«, razbojnika i utvara, od čijih vizija se može spasiti samo pomoću »bezbožnosti«. Ovo shva-ćanje je stvarno religiozno, ono pretpostavlja religioz-nog čovjeka kao prvobitnog čovjeka, od kojeg polazi cijela historija i u svojoj uobrazilji stavlja religiozne proizvode fantazije na mjesto stvarne proizvodnje sredstava za život i života samog. Cjelokupno to shva-ćanje historije zajedno s njegovim raspadanjem, te skrupulama i kolebanjima, koje iz toga nastaju, samo je nacionalna stvar Nijemaca i ima samo lokalni inte-res za Njemačku, kao npr. važno, nedavno više puta tretirano pitanje: kako se zapravo dolazi »iz carstva božjeg u carstvo ljudsko«, kao da to »carstvo božje«

1 U visini riječi: »ovaj historijski tok« do »utvara«, napisao je Marx u desni stupac: Takozvano objektivno pisanje historije sastojalo se baš u tome da historijske odnose shvati odvojeno od djelatnosti. Reakcionarni karakter

igdje drugdje postoji osim u mašti, a 'učena gospoda kao da nisu uvijek živjela - a da to uopće ne znaju - u »carstvu ljudskom«, prema kojem oni sada traže put, i kao da se naučna zabava - jer to nije ništa dru-go do zabava - da se objasni kuriozum toga stvaranja teorijskih oblaka ne sastoji u obratnome, da se njih-o-vo nastajanje dokaže iz stvarnih zemaljskih odnosa. Uopće, ovi Nijemci su stalno obuzeti time da zatečenu besmislicu pretvore u neku drugu nastranost, tj. pret-postave, da cijela ta besmislica ima apartni smisao koji treba pronaći, dok je, međutim, cijela stvar u tome, da se ove teorijske fraze objasne iz postojećih stvarnih odnosa. Stvarno, praktičko savladavanje ovih fraza, uklanjanje ovih predodžbi iz svijesti ljudi

ostvaruje se, kao što je već rečeno, promijenjenim okolnostima, a ne teorijskim dedukcijama. Za masu ljudi, tj. za proleterijat, ne postoje ove teorijske predodžbe, te ih zbog nje ne treba ni uklanjati, i, ako je ova masa ikada imala neke teorijske predodžbe, npr. religiju, one su sada već odavno prevladane okolnostima.

Čisto nacionalni karakter ovih pitanja i rješenja pokazuje se još i u tome, što ovi teoretičari misle sa svim ozbiljno, da su utvare, kao »bogo-čovjek«, »čovjek«: itd. upravljale pojedinim epohama historije - a sveti Bruno ide čak tako daleko da tvrdi, kako su samo »kritika i kritičari stvorili historiju«, - i, ako se sami upuštaju u historijske konstrukcije, u najvećoj žurbi preskaču preko svega prošloga i prelaze od »mongolstva« odmah na pravu »sadržajnu« historiju, naime, historiju »Halleških« i »Njemačkih godišnjaka« i historiju raspadanja Hegelove škole u opću svađu. Sve druge nacije, svi stvarni događaji se zaboravljaju, a theatrum mundi ograničava se na lajpcišku izložbu knjiga i međusobne svađe »kritike«, »čovjeka« i »jedinog«. Ako se teoretičari možda jednom dadu na to da obrade stvarno historijske teme, kao npr. osamnaesto stoljeće, onda daju samo historiju predodžbi otrgnutu od činjenica i praktičkog razvitka koji im leži u osnovi, a i tu historiju izlažu samo s namjerom da bi to vrijeme prikazali kao nepotpuni prethodni stupanj, kao još ograničenog preteču pravog historijskog vremena, tj. vremena njemačke filozofske borbe od 1840. - 1844. Ovom cilju - tj. napisati historiju prošlosti da bi se u osobito sjajnom svjetlu pokazala slava neke nehistorijske ličnosti i njenih fantazija - odgovara to, da oni ne spominju stvarne historijske događaje, čak ni stvarne zahvate politike u historiju, nego umjesto toga daju priču osnovanu ne na izučavanjima, nego na konstrukcijama i literarnim naklapanjima, kako se to dogodilo sv. Bruni u njegovoj sada zaboravljenoj historiji 18. stoljeća. Ovi hvalisavi i naduveni trgovci mislima, koji vjeruju da su beskrajno uzvišeni iznad svih nacionalnih predrasuda, u praksi su dakle mnogo nacionalniji nego pivski filistri, koji sanjaju o jedinstvu Njemačke. Djela drugih naroda uopće ne priznaju za historijska, oni žive u Njemačkoj, prema Njemačkoj i za Njemačku; oni pretvaraju pjesmu o Rajni u duhovnu pjesmu i zauzimaju Elsass i Lothringen na taj način, što umjesto francuske države kradu francusku filozofiju, a umjesto francuskih provincija germa-niziraju francuske misli. Gospodin Venedev je kozmo-polit prema sv. Bruni i Maxu, koji u svjetskoj vlasti teorije proklamiraju svjetsku vlast Njemačke.

1 svjetska arena

Iz ovih razlaganja se također pokazuje kako se Feuerbach jako vara, kada sebe (»Wigands Viertel-jahrsschrift«, 1845., Bd. 2.)1 proglašava komunistom pomoću kvalifikacije »čovjek uopće«, pretvarajući tu oznaku u predikat čovjeka »kao takvog«, kad vjeruje, dakle, da riječ komunist, koja u postojećem svijetu označuje pripadnika jedne određene revolucionarne partije, može pretvoriti opet u golu kategoriju. Cijela Feuerbachova dedukcija, s obzirom na međusobni odnos ljudi, teži samo tome da dokaže, kako ljudi trebaju i kako su uvijek trebali jedan drugoga. On želi da ustanovi svijest o toj činjenici, on, dakle, želi, kao ostali teoretičari, samo da iznese pravu svijest o jednoj postojećoj činjenici, dok je pravom komunistu stalo do toga da ovo postojeće sruši.

' »Wigandov tromjesečnik«, 1845, sv. 2.

Uostalom, mi potpuno priznajemo da Feuerbach, težeći da proizvede svijest upravo ove činjenice, ide tako daleko, dokle jedan teoretičar uopće može ići, a da ne prestane biti teoretičar i filozof. Karakteristično je, međutim, da sveci Bruno i Max stavljaju Feuerbachovu predodžbu o komunistu odmah na mjesto pravog komunista, što se djelomično događa i zbog toga, da bi također i komunizam mogli pobijati kao »duh od duha«, kao filozofsku kategoriju, kao doraslog protivnika, a sv. Bruno još i iz pragmatičkih interesa. Kao primjer priznanja i krivog shvaćanja postojećeg, što je Feuerbachu još uvijek zajedničko s našim protivnicima, podsjećamo na mjesto u »Filozofiji budućnosti«, gdje on dokazuje, da je bitak jedne stvari ili čovjeka istovremeno i njegova suština, da su određeni odnosi egzistencije, način života i djelatnost jedne životinjske ili ljudske individue ono, u čemu se njegova »suština« osjeća zadovoljena. Ovdje se svaki izuzetak shvaća isključivo kao nesretan slučaj, kao nenormalnost koja se ne može promijeniti. Ako se, dakle, milijuni proletera ne osjećaju zadovoljni u svojim uvjetima života, ako njihov »bitak« (...) njihovoj * - u

stvarnosti i za praktičke materijaliste, tj. komuniste, stvar je u tome da se revolucionira postojeći svijet, da se zatečene stvari praktički zahvate i izmijene. Ako se kod Feuerbacha katkad i susreću takvi pogledi, oni nikada ne prelaze pojedinačne slutnje i imaju na njegovo opće gledište i suviše malo utjecaja, da bi ih mi ovdje mogli drugačije uzeti u obzir, nego kao klice sposobne za razvitak. Feuerbachovo »shvaćanje« osjetilnog svijeta ograničava se s jedne strane na prosto promatranje toga svijeta, a s druge samo na prosti osjet, on govori o »čovjeku« umjesto o »stvarnim historijskim ljudima«.

1 Smisao prijelaza koji ovdje nedostaje bio bi otprilike sljedeći: Ako njihov »bitak« protivriječi njihovoj (»suštini«, onda je to svakako abnormalnost, ali nije nesretan slučaj. Historijska činjenica koja se osniva na sasvim određenim društvenim odnosima. Feuerbach se zadovoljava da tu činjenicu konstatira; on interpretira samo postojeći osjetni svijet, prema njemu se odnosi kao teoretičar dok) u stvarnosti . . . (Primjerdba njemačkog izdavača).

»Čovjek« je realiter »Nijemac«. U prvom slučaju, kod promatranja osjetilnog svijeta, on se nužno sukobljava sa stvarima koje protivriječe njegovoj svijesti i njegovu osjećaju, koje narušavaju od njega pretpostavljenu harmoniju svih dijelova osjetilnog svijeta, a osobito

harmoniju čovjeka s prirodom¹. Da bi ih odstranio, on mora tražiti utočište u dvostrukom opažanju, između profanog opažanja koje sagledava samo ono što »je jasno kao dan« i jednog višeg, filozofskog opažanja, koje sagledava »pravu suštinu« stvari. On ne vidi kako osjetilni svijet koji ga okružuje, nije neka stvar neposredno data od vječnosti, koja ostaje uvijek ista, nego je proizvod industrije i društvenog stanja, i to u tome smislu, da je on historijski proizvod, rezultat djelatnosti cijelog niza pokoljenja, od kojih je svako stajalo na plećima prethodnoga i da-lje izgrađivalo njegovu industriju i saobraćaj, te modificiralo socijalni poredak prema promijenjenim potrebama. Čak su mu i predmeti najjednostavnije, »osjetilne izvjesnosti« dati društvenim razvitkom i trgovačkim saobraćajem. Trešnja je, kao i gotovo sve voćke, kao što je poznato, presađena u našu Zonu tek prije nekoliko stoljeća zahvaljujući trgovini, tako da je ovoj Feuerbachovoj »osjetilnoj izvjesnosti« data tek pomoću akcije jednog određenog društva u određeno vrijeme. Uostalom, u ovom shvaćanju stvari, kada se one smatraju onakvima kakve stvarno jesu i kako su se dogodile, svaki duboko misaoni filozofski problem sa svim se jednostavno razrješava - kako će se to dalje još jasnije pokazati - u jednu empirijsku činjenicu. Npr. važno pitanje o odnosu čovjeka prema prirodi, (ili pak, kako Bruno kaže (str. 110), »suprotnosti u prirodi i historiji«, kao da su to dvije, jedna od druge odijeljene »stvari«, kao da čovjek nema uvijek pred sobom historijsku prirodu i prirodnu historiju), pitanje iz kojeg su proizašla sva »nedokučivo visoka djela« o »supstanciji« i »samosvijesti«, to se pitanje raspada samo po sebi, kad se uvidi da je mnogo slavljeno »jedinstvo čovjeka i prirode« u industriji uvijek postojalo i da je drugačije postojalo u svakoj epohi, već prema većem ili manjem razvitku industrije, isto tako kao i »borba« čovjeka s prirodom, do razvitka njegovih proizvodnih snaga na odgovarajućoj osnovi. Industrija i trgovina, proizvodnja i razmjena potreba za život, uvjetuju sa svoje strane i uvjetovani su opet u načinu svoga djelovanja distribucijom, organiziranjem različitih društvenih klasa, i tako onda dolazi do toga, da Feuerbach vidi u Manchesteru samo tvornice i strojeve, gdje bi se prije sto godina mogli vidjeti samo kolo-vrati i razboji, ili da otkriva u Campagna di Roma samo pašnjake i močvare, gdje bi za vrijeme Augusta našao samo vinograde i vile rimskih kapitalista.

1 N. B. Nije greška Sto Feuerbach ono očigledno, osjetilni prtuid - koji je ustanovljen tačnijim istraživanjem osjetilne činjenice - podređuje osjetnoj zbiljnosti, nego u tome što u krajnjoj instanciji ne može izaći na kraj s osjetnošću, a da je ne promatra »očima«, tj. »naočarima« filozofa.

Feuerbach govori osobito o opažanju prirodne nauke, spominje tajne koje su očigledne samo oku fizičara i kemičara; ali gdje bi bila prirodna nauka bez industrije i trgovine? I sama ova »čista« prirodna nauka dobij a svoju svrhu kao i svoj materijal tek trgovinom i industrijom, osjetilnom djelatnošću ljudi. Ova djelatnost, ovaj neprekidni osjetilni rad i stvaranje, ova proizvodnja, do takvog je stupnja osnova osjetilnog svijeta, kako on sada postoji, da bi Feuerbach zatekao ogromnu promjenu ne samo u prirodnom svijetu, nego uskoro ne bi našao ni cijelo čovječanstvo, ni vlastitu mogućnost opažanja, što više, niti svoju vlastitu egzistenciju, kad bi ova djelatnost bila prekinuta ma i za jednu godinu. Svakako, prioritet vanjske prirode pri tome ostaje i, razumije se, sve je to neprimjenljivo na prvobitne, uslijed generatio aequivoca' proizvedene ljude; ali ovo razlikovanje ima samo utoliko smisla, ukoliko čovjeka promatramo kao nešto što je različito od prirode. Uostalom, ova priroda koja

prethodi ljudskoj historiji, nije priroda u kojoj živi Feuerbach, to je priroda koja danas nigdje više ne postoji, izuzevši možda na australskim koraljnim ostrvima novijeg porijekla, dakle, ne postoji ni za Feuerbacha.

' Rađanje koje se vrši samo od sebe.

Feuerbach ima svakako veliku prednost pred »čisti« materijalistima što uviđa, kako je i čovjek »osjetilni predmet«; ali, bez obzira na to što ga on shvaća samo kao »osjetilni predmet«, a ne kao »osjetilnu djelatnost«, jer se on i ovdje drži teorije i ne razmatra ljude u datoj društvenoj vezi, pod postojećim životnim uvjetima, koji su ih učinili onim što jesu, on nikada ne dolazi do djelatnih ljudi, koji stvarno egzistiraju, nego ostaje kod apstrakcije »čovjek« i ograničava se samo na priznanje »stvarnih, individualnih, tjelesnih ljudi« u oblasti osjeta, tj. on ne poznaje druge »ljudske odnose«, »čovjeka prema čovjeku« osim ljubavi i prijateljstva, i to idealizirano. On ne daje uopće kritiku sadašnjih životnih odnosa. On, dakle, nikada ne dolazi do toga, da osjetilni svijet shvati kao cjelokupnu, živu, osjetilnu djelatnost individua koji ga sačinjavaju, i stoga je primoran, kada npr. umjesto zdravih ljudi vidi gomilu skrofuloznih, radom iscrpljenih i sušičavih bijednika, da pribjegava »višem opažanju« i »idealnom izjednačenju u rodu«, dakle pada u idealizam upravo tamo. gdje komunistički materijalist vidi nužnost i ujedno uvjet za preobražaj kako industrije, tako i društvenog poretka.

Ukoliko je Feuerbach materijalist, kod njega se historija ne zbiva, a ukoliko uzima u obzir historiju, on nije materijalist. Kod njega se materijalizam i historija potpuno razilaze, što so uostalom već iz rečenoga objašnjava.

Historija nije ništa drugo do slijed pojedinih generacija, od kojih svaka eksploatira materijale, kapitale, proizvodne snage koje su joj predane od svih prethodnika, stoga, dakle, produžava s jedne strane naslijeđenu djelatnost pod sasvim izmijenjenim okolnostima, a s druge strane, s potpuno izmijenjenom djelatnošću oblikuje stare okolnosti, što se spekulativno daje tako obrnuti, da se kasnija historija učini svrhom ranije, da se npr. otkriću Amerike stavi u osnovu svrha da olakša pobjedu francuske revolucije, čime onda historija stječe svoju osobitu svrhu i postaje »osoba pored drugih osoba« (kao što su ovdje: »samosvijest«, »kritika«, »jedini«, itd.), dok je ovo, što se označava riječima »određenje«, »svrha«, »klica«, »ideja« prijašnje historije, samo apstrakcija kasnije historije, apstrakcija od aktivnog utjecaja koji prijašnja historija vrši na kasniju.

Ukoliko se sada pojedini krugovi, koji jedan na drugog djeluju, dalje šire tokom ovoga razvitka, ukoliko se više uništava prvobitna zatvorenost pojedinih nacionalnosti uslijed usavršenog načina proizvodnje, saobraćaja, a time i stihijski proizvedene podjele rada među

pojedininim nacijama, utoliko više historija postaje svjet-skom historijom, tako npr., ako se u Engleskoj pronađe jedan stroj koji u Indiji i Kini lišava kruha bezbrojne radnike i mijenja sve oblike postojanja tih država, ta-da taj pronalazak postaje svjetsko-historijska činjenica; ili pak taj primjer, da su šećer i kava u 19. stoljeću do-kazali svoje svjetsko-historijsko značenje na taj način, što je nedostatak tih produkata, izazvan Napoleonovim kontinentalnim sistemom, po-digao Nijemce na ustanak protiv Napoleona i tako post o realna baza slavni oslo-bodilačkih ratova 1813. godine. Odatle slijedi da takvo pretvaranje historije u svjetsku historiju nije samo apstraktno djelo »samosvijesti«, svjetskog duha ili ka-kve metafizičke utvare, nego potpuno materijalno, em-pirijski dokazivo djelo, takvo djelo koje svaka individua dokazuje na taj način, kakva ona jest, kako jede, pije i kako se oblači.

Misli vladajuće klase u svakoj su epohi vladajuće misli, tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila dru-štva, istovremeno je njegova vladajuća duhovna sila. Klasa, kojoj stoje na raspolaganju sredstva za materi-jalnu proizvodnju, raspolaže samim tim i sredstvima za duhovnu proizvodnju, tako da su joj zbog toga, uzevši u prosjeku, podređene misli onih, koji su lišeni sred-stava za duhovnu proizvodnju. Vladajuće misli nisu ništa drugo do idealni izraz vladajućih materijalnih odnosa, tj. u obliku misli izraženi vladajući materijalni odnosi; dakle, idealni izraz odnosa koji baš jednu klasu čine vladajućom, dakle, misli njene vladavine. Indivi-due, koje sačinjavaju vladajuću klasu, imaju između ostaloga svijest, i stoga misle; ukoliko one, dakle, vla-daju kao klasa i određuju cijeli opseg jedne historijske epohe, razumije se po sebi, da one to čine u svim njenim dimenzijama, dakle, između ostalog vladaju i kao mi-slioci, kao proizvođači misli, upravljaju proizvodnjom i raspodjelom misli svoga vremena; da su, dakle, njihove misli vladajuće misli epohe. Npr. u vrijeme i u zemlji u kojoj se prepiru oko vlasti kraljevska sila, aristokra-cija i buržoazija, gdje je, dakle, vlast podijeljena, kao vladajuća misao pokazuje se doktrina o podjeli vlasti, koju tada izriču kao »vječni zakon«.

Podjela rada, koju smo već prije zatekli kao jednu od glavnih sila dosadašnje historije, ispoljava se sada i u samoj vladajućoj klasi kao podjela duhovnog i ma-terijalnog rada, tako da unutar te klase jedan njen dio istupa u svojstvu mislilaca te klase (njeni aktivni kon-ceptivni ideolozi, koji čine glavnim izvorom svoje prehra-ne stvaranje iluzija te klase o samoj sebi), dok se drugi prema tim mislima i iluzijama drže više pasivno i re-ceptivno, jer su oni u stvarnosti aktivni članovi te klase i imaju manje vremena za to da stvaraju iluzije i misli o samima sebi. Unutar te klase može se ovaj njihov rascjep razviti čak do stanovite suprotnosti i neprija-teljstva ovih dvaju dijelova, međutim, on otpada sam po sebi kod svakog praktičkog sukoba, kada je klasa sama ugrožena, a tada iščezava i privid kao da vlada-juće misli nisu misli vladajuće klase i kao da one imaju neku moć različitu od moći te klase. Postojanje revolu-cionarnih misli u određenoj epohi pretpostavlja već po-stojanje jedne revolucionarne klase, o čijim je pretpo-stavkama već ranije rečeno najnužnije.

Ako se sada, pri shvaćanju historijskog toka, misli vladajuće klase odvoje od te vladajuće klase, ako im se pridaje samostalnost i ako se ostane kod toga, da su u jednoj epohi vladale ove i one misli, ne brinući se za uvjete proizvodnje i proizvođače tih misli, ako, dakle, izostavimo individue i svjetske prilike koje se nalaze u osnovi misli, onda se može npr. reći, da su u vrijeme, kad je vladala aristokracija, vladali pojmovi časti, vjer-nosti itd., za vrijeme vladavine buržoazije pojmovi slo-bode, jednakosti itd. Sama vladajuća klasa to, prosječno, tako i uobrazava. Ovo shvaćanje historije, koje je za-jedničko svim historičarima osobito od 18. stoljeća, nu-žno će se spotaći na pojavi, da uvijek vladaju sve ap-straktnije misli, tj. misli koje sve više primaju oblik općenitosti. Naime, svaka nova klasa koja stupa na mje-sto

prethodne vladajuće klase, primorana je, već i zato da bi provela svoj cilj, prikazati svoj interes kao zajednički interes svih članova društva, tj. idealno izraženo: da svojim mislima dade oblik općenitosti, da ih prikaže kao jedino razumne i opće važeće. Klasa koja izaziva prevrat, u samom početku ne istupa kao klasa, već zbog toga što se suprotstavlja jednoj klasi, nego kao zastupnica cjelokupnog društva, ona se javlja kao cjelokupna masa društva nasuprot jednoj jedinjoj, vladajućoj klasi.¹

Ona to može, jer je njen interes u početku zaista još više povezan sa zajedničkim interesom svih ostalih nevladajućih klasa, jer se pod pritiskom dosadašnjih odnosa još nije mogao razviti kao posebni interes jedne posebne klase. Njena pobjeda koristi stoga i mnogim individuama ostalih klasa, koje ne dolaze na vlast, ali samo utoliko, što ona sada stavlja te individue u položaj, da se uzdignu do vladajuće klase. Kada je francuska buržoazija oborila vladavinu aristokracije, omogućila je time mnogim proleterima da se uzdignu iznad proletarijata, ali samo ukoliko su postali buržoazi. Stoga svaka nova klasa ostvaruje svoju vladavinu samo na široj osnovi nego što je bila osnova dotad vladajuće klase, uslijed čega se kasnije razvija utoliko oštrije i dublje i suprotnost između nevladajuće i sada vladajuće klase. I jednim i drugim je uvjetovano to, da je borba, koja se mora voditi protiv ove nove vladajuće klase, opet usmjerena k odlučnoj, radikalnijoj negaciji dosadašnjih društvenih prilika, nego što su to mogle učiniti sve dosadašnje klase koje su težile k vlasti.

1 U ovoj visini napisao je Marx u desni stupac: (općenitost odgovara 1. klasi protiv staleža, 2. konkurenciji, svjetskom saobraćaju itd.. 3. velikoj većini vladajuće klase, 4. iluziji društvenih interesa. U početku je ova iluzija istinita, 5. Obmanjivanju Ideologa i podjeli rada).

Cijeli ovaj privid, kao da je vladavina određene klase samo vladavina stanovitih misli, prestaje naravno sam po sebi, čim vladavina klase prestane uopće da bude oblik društvenog uređenja, čim dakle, ne bude više potrebno da se posebni interes pokazuje kao opći, ili »opće« kao vladajuće.

Pošto su jednom vladajuće misli odijeljene od vladajućih individua, a prije svega od odnosa, koji proizlaze iz datog stupnja načina proizvodnje, i pošto je na taj način ostvaren rezultat da u historiji stalno vladaju misli, vrlo je lako iz ovih različitih misli apstrahirati »misao«, ideju itd., kao da vladaju u historiji, i time sve te pojedine misli i pojmove shvatiti kao »samoodređenja« pojma koji se razvija u historiji.¹ Ono da je također prirodno, da se svi odnosi među ljudima mogu izvesti iz pojma čovjeka, iz predočenog čovjeka, iz suštine čovjeka, iz čovjeka. To je spekulativna filozofija i činila. Hegel sam priznaje na kraju »Filozofije historije«, da je »razmatrao kretanje samoga pojma« i da je u historiji prikazao »istinsku teodiceju« (p. 446). Sada je opet moguće ponovo se vratiti na proizvođače »pojma«, na teoretičare, ideologe i filozofe, i tada se dolazi do rezultata, da su filozofi, mislioci kao takvi, od uvijek vladali u historiji - rezultat, koji je, kako smo vidjeli, također izrekao već Hegel. Dakle, čitav majstor-luk - da se u historiji dokaže vrhovna vlast duha (hijerarhija kod Stirnera) - svodi se na slijedeća tri napora.

1. Misli onih koji vladaju iz empirijskih razloga, pod empirijskim uvjetima, i kao materijalne individue, moraju se odijeliti od tih vladajućih individua i samim tim priznati u historiji vladanje misli i iluzija.

1 Ovu rečenicu Marx je napisao u visini prethodne u desnom stupcu, ne naznačivši kuda je treba umetnuti.

2. U tu vladavinu misli mora se unijeti neki red, doći kazati mističnu povezanost među pojedinim vladajućim mislima, koje slijede jedna za drugom, a to se ostvaruje na taj način, da se uzmu kao »samoodređenja pojma« (ovo je moguće zbog toga, što su ove misli stvarno povezane svojom empirijskom osnovom, kao i zbog toga, što uzete kao čiste misli, one postaju samorazlikovanja, razlike stvorene mišljenjem).

3. Da bi se uklonio mistički izgled, ovoga »pojma koji se sam određuje«, pretvaraju ga u jednu osobu - »samosvijest« - ili, da bi izgledao pravo materijalistički, u red osoba, koje u historiji reprezentiraju »pojam«, u »mislioc«, »filozofe«, ideologe, koje opet shvaćaju kao fabrikante historije, kao »savjet stražara«, kao one koji vladaju.¹ Tako su uklonjeni svi materijalistički elementi iz historije i sada se može pustiti uzde svome spekulativnom konju.

Dok u običnom životu svaki trgovac znade odlično razlikovati ono što neko tvrdi da jest, od onoga što je on stvarno, dotle naša historiografija još nije došla do te trivijalne spoznaje. Ona vjeruje svakoj epohi na riječ, što ona sama o sebi kaže i uobražava.

Ovu historijsku metodu, koja je vladala u Njemačkoj (a zašto naročito tamo), treba objasniti iz povezanosti s iluzijom ideologa uopće, npr. s iluzijama pravnika, političara (također i praktičkih državnika), iz dogmatičkih sanjarija i izvrtanja ovih momaka, što se sasvim jednostavno objašnjava iz njihova praktičkog položaja u životu, iz njihova zanimanja i podjele rada.

1 Na ovoj visini napisao je Marx u desni stupac: Čovjek = »čovječji duh koji misliš.

{ mospagebreak }

B. STVARNA OSNOVA IDEOLOGIJE

[1.] Saobraćaj i proizvodne snage

Najveća je podjela materijalnog i duhovnog rada razdvajanje grada i sela. Suprotnost između grada i sela počinje prijelazom iz barbarstva u civilizaciju, iz plemenske zajednice u državu, iz lokalne ograničenosti u naciju i provlači se kroz cijelu historiju civilizacije, sve do današnjeg dana (Anti-Corn-Law League).¹ Zajedno s gradom javlja se i nužnost administracije, policije, poreza itd., ukratko, nužnost komunalnih poslova, a time i politike uopće. Ovdje se najprije pojavila podjela stanovništva na dvije velike klase, koja se direktno osniva na podjeli rada i proizvodnim oruđima. Grad predstavlja već činjenicu koncentracije stanovništva, oruđa za proizvodnju, kapitala, užitaka, potreba, dok selo pokazuje upravo suprotnu činjenicu, izolaciju i osamljivanje. Suprotnost između grada i sela može postojati samo unutar privatnog vlasništva. Ona je najgrublji izraz podređenosti individue podjeli rada, jednoj određenoj, njemu nametnutoj djelatnosti, potčinjenosti, koja jednog pretvara u ograničenu gradsku životinju, a drugog u ograničenu seosku životinju, i

svakodnevno ponovo proizvodi suprotnost između njihovih interesa. Glavno je ovdje opet rad, sila nad individuama, i do-kle god ona postoji, tako dugo mora postojati privatno vlasništvo. Ukidanje suprotnosti između grada i sela jedan je od prvih uvjeta zajednice, uvjet, koji opet za-visi od mase materijalnih pretpostavki, i koji, što svatko vidi na prvi pogled, ne može ispuniti sama volja (Ove uvjete treba detaljnije razmotriti). Razdvajanje grada i sela može se shvatiti kao razdvajanje kapitala i zem-ljišnog posjeda, kao početak postojanja i razvitka ka-pitala nezavisnog od zemljišnog vlasništva, tj. vlasni-štva koje se osniva samo na radu i razmjeni.

U gradovima koji nisu prešli u gotovu obliku iz ranije historije u srednji vijek, a koje su kao nove formirali oslobođeni kmetovi, poseban rad svakog po-jedinca bio je njegovo jedino vlasništvo, osim malenog kapitala koji se sastojao gotovo samo iz najnužnijeg alata koji su oni sa sobom donijeli Konkurencija od-bjeglih kmetova koji su stalno dolazili u grad, neprekidni rat sela protiv gradova, i s tim povezana nužnost jedne organizirane gradske ratne sile, veza zajedničkog vlasništva na neki određeni rad, nužnost zajedničkih zgrada za prodaju svoje robe u vrijeme, kada su za-natlije bili ujedno i commercants¹, zatim nepuštanje ne-pozvanih u te zgrade, suprotnosti interesa pojedinih za-nata među sobom, nužnost zaštite s mukom izučena rada i feudalna organizacija cijele zemlje - to su bili uzroci ujedinenja radnika svakog zanata u cehove. Mi ne ćemo ovdje dalje ulaziti u mnogobrojne modifika-cije cehovskog uređenja koje su izazvane kasnijim hi-storijskim razvitkom. Bijeg kmetova u gradove trajao je neprekidno za vrijeme cijelog Srednjeg vijeka. Ovi kmetovi, progonjeni na selu od svojih gospodara, do-lazili su pojedinačno u gradove, gdje su zatekli jednu organiziranu zajednicu, spram koje su bili nemoćni i u kojoj su se morali podrediti položaju u koji ih je upu-ćivala potreba za njihovim radom i interesi njihovih organiziranih gradskih konkurenata. Ovi radnici koji su pojedinačno dolazili, nisu nikada mogli postati sila, jer, ako je njihov rad bio cehovski, koji je trebalo izučiti, cehovski su ih majstori podredili sebi i organizirali u skladu sa svojim interesima, a ako se njihov rad nije moralo izučiti, te stoga nije bio cehovski, nego nadni-čarski rad, nisu se nikada organizirali, nego su ostali neorganizirana svjetina. Nužnost nadničarenja u grado-vima izazvala je svjetinu.

1 Liga protiv žitnih zakona.

Ovi su gradovi bili pravi »savezi«, izazvani nepo-srednom potrebom, brigom za zaštitu vlasništva, za umnožavanjem sredstava za proizvodnju i obranu po-jedinih članova. Svjetina je u tim gradovima bila sa-svim nemoćna zbog toga, što se sastojala od individua koje su tuđe jedne drugima, koje su pojedinačno pri-stizale i neorganizirano se suprotstavljale jednoj orga-niziranoj, ratnički naoružanoj sili koja ih je ljubomorno nadzirala. Kalfe i šegrti bili su u svakom zanatu orga-nizirani tako, kako je to najbolje odgovaralo interesima majstora; patrijarhalni odnos u kojem su se oni nalazi-li prema svome majstoru, dao je ovima dvostruku moć, s jedne strane majstori su neposredno utjecali na cijeli život kalfa, a s druge, taj je odnos bio stvarna veza za kalfe koji su radili kod istog majstora, veza koja ih je ujedinjavala nasuprot kalfama ostalih majstora i od njih dijelila; i napokon kalfe su već bili vezani uz postojeći poredak interesom da i sami postanu majstori. Dok je stoga svjetina dizala barem pobune protiv cjelokupnog gradskog poretka, pobune koje su zbog njihove nemoći ostale bez ikakva djelovanja, dotle kalfe nisu išli dalje od blagih opiranja unutar pojedinih cehova, jer su i sami pripadali egzistenciji cehovskog uređenja. Svi ve-liko ustanci u srednjem vijeku proizlazili su iz sela, ali su zbog raštrkanosti seljaka i zbog zaostalosti koja oda-tle proizlazi, ostali potpuno bezuspješni.

Podjela rada bila je u gradovima provedena još [ša-šavim stihijno] između pojedinih cehova, a između po-jedinih radnika u samim cehovima nije uopće bila provedena. Svaki radnik je

morao biti vješt u cijelom nizu poslova, morao je znati raditi sve što se s njegovim alatom moglo učiniti; ograničeni saobraćaj i neznatna povezanost među pojedinim gradovima, manjak stanovništva i ograničenost potreba nisu dozvoljavali daljnje nastajanje podjele rada, i stoga je svaki koji je htio postati majstor, morao ovladati cijelim svojim zanatom. Zato kod srednjovjekovnih zanatlija postoji još interes za njihov specijalni rad i za vještinu u njemu, interes koji se mogao uzdići do stanovitog ograničenog smisla za umjetnost. Ali je zato i svaki srednjovjekovni zanatlija potpuno ulazio u svoj posao, odnosio se prema njemu ropskom predanošću i bio mu mnogo više podređen nego suvremeni radnik, kojemu je njegov posao ravnođušan.

1 trgovci

Kapital je u tim gradovima bio prirodni kapital koji se sastojao od stana, alata i stihijno naslijeđenog znanja i koji se zbog nerazvijenog saobraćaja i nedovoljne cirkulacije kao neostvariv morao nasljeđivati od oca na sina. Kapital nije bio poput modernog, koji se izračunava u novcu, pri čemu je sporedno da li se nalazi u ovoj ili onoj stvari, nego je bio neposredno povezan s određenim radom posjednika, od njega potpuno nedjeljiv i stoga je bio staleški kapital.

Slijedeće proširenje podjele rada bilo je razdvajanje proizvodnje i saobraćaja, stvaranje posebne klase trgovaca, razdvajanje, koje je do nas došlo s historijski naslijeđenim gradovima (između ostalog s Jevrejima), a ubrzo se pojavilo u novoosnovanim gradovima. Time je bila stvorena mogućnost trgovačke veze izvan najbližeg kruga, mogućnost, čije je ostvarenje zavisilo od postojećih saobraćajnih sredstava, od stanja javne sigurnosti na selu, uvjetovanog političkim odnosima (kao što je poznato, u cijelom srednjem vijeku trgovci su putovali u naoružanim karavanama) i od više ili manje primitivnih ili razvijenih potreba saobraćaju dostupnog područja, potreba koje su bile uvjetovane odgovarajućim stupnjem kulture. —

Sa saobraćajem koji je konstituiran u posebnoj klasi, s proširenjem trgovine izvan najbliže gradske okoline pomoću trgovaca, nastaje odmah uzajamno djelovanje između proizvodnje i saobraćaja. Gradovi stupaju međusobno u vezu, novi alati se nose iz jednog grada u drugi, i podjela između proizvodnje i saobraćaja izaziva uskoro novu podjelu proizvodnje među pojedinim gradovima, od kojih svaki uskoro prelazi na eksploataciju jedne, prevladavajuće industrijske grane. Početno ograničenje na lokalne razmjere počinje postepeno iščezavati.

U srednjem vijeku građani su u svakom gradu bili primorani da se ujedine protiv seoskog plemstva, kako bi sačuvali svoju kožu: proširenje trgovine, uspostavljanje komunikacija doveli su pojedine gradove do toga, da upoznaju druge gradove koji su provodili iste interese u borbi s istom suprotnošću. Iz mnogih lokalnih skupova građana pojedinih gradova nastala je tek sa svim postepeno klasa građana. Uvjeti života pojedinih građana postali su, uslijed suprotnosti prema postojećim odnosima i načinu rada koji je time uvjetovan, ujedno uvjeti koji su svima njima bili zajednički i nezavisni od svakoga pojedinca. Građani su stvorili ove. Sama buržoazija razvija se tek postepeno sa svojim uvjetima, ponovo se razdvaja prema podjeli rada u različite frakcije i napokon apsorbira u sebe sve zatečene posjedničke klase u takvoj mjeri, da se sve zatečeno vlasništvo pretvara u industrijski ili trgovački kapital (za to vrijeme ona pretvara većinu zatečene neposjedničke i jedan dio do tada posjedničke klase u jednu novu klasu - proletarijat). Pojedine individue čine jednu klasu samo utoliko, ukoliko moraju voditi zajedničku borbu protiv druge klase; u ostalome oni se međusobno nalaze čak u neprijateljskoj konkurenciji. Na drugoj strani klasa se opet osamostaljuje nasuprot individualima tako da one svoje životne uvjete zatječu predestinirane:

klasa im naznačuje njihov položaj, a time i njihov lični razvitak, ona ih sebi podređuje. To je ista pojava kao podređivanje pojedinih individua podjeli rada i može se ukloniti samo ukidanjem privatnog vlasništva i samog rada. Kako se pak ovo poređivanje individua klasi istovremeno razvija u podređivanje svakojakim predodžbama itd., itd., naznačili smo već više puta. uvjete, ukoliko su se otrgli od feudalnih veza, a bili su od njih stvoreni, ukoliko su bili uvjetovani svojom su-protnošću prema feudalizmu koji su zatekli. Nastankom veze između pojedinih gradova razvili su se ovi zajednički uvjeti u klasne uvjete. Isti uvjeti, ista suprotnost, isti interesi morali su uglavnom svagdje izazvati iste običaje

Da li će proizvodne snage, osobito pronalasci koji su postignuti u jednom kraju, za kasniji razvitak biti izgubljeni ili ne, zavisi samo od proširenja saobraćaja. Sve dotle dok ne postoji saobraćaj koji prelazi neposredno susjedstvo, mora svaki kraj posebno stvarati svaki pronalazak, i dovoljni su obični slučajevi, kao upad barbarskih naroda, čak obični ratovi, da zemlju s razvijenim proizvodnim snagama i potrebama dovedu dotle, da opet mora početi od početka. U prvobitnoj historiji morao se svaki pronalazak dnevno ponovo izrađivati u svakom kraju posebno. Kako su stvorene proizvodne snage i same bile nedovoljno sigurne od potpune propasti kod relativno vrlo raširene trgovine, dokazuju Feničani^{1b}, čiji su pronalasci najvećim dijelom nestali za dugo vremena istiskivanjem te nacije iz trgovine, Aleksandrovim osvajanjem i opadanjem koje iza toga slijedi. Isto tako npr. slikarstvo na staklu u srednjem vijeku.^{2b} Tek kad saobraćaj postane svjetski saobraćaj, kad se osniva na krupnoj industriji i kad sve nacije budu uvučene u konkurentsku borbu, tek tada se osigurava trajnost postignutih proizvodnih snaga.

1 Na ovo] visini Mane je tekst označio 1 pored njega napisao u desni stupac:

Ona apsorbira najprije grane rada koje direktno pripadaju državi, a onda sve ± (plus ou moins) ideološke staleže.

Podjela rada među različitim gradovima dovela je najprije do nastajanja manufakture, proizvodne grane koja je izrasla iz cehovskog uređenja. Historijska pretpostavka prvog procvata manufakture - u Italiji i kasnije u Flandriji - bio je saobraćaj s inozemnim nacijama. U drugim zemljama - Engleskoj i Francuskoj npr. - ograničavale su se manufakture u početku na unutrašnje tržište. Osim navedenih pretpostavki, manufakture imaju još jednu pretpostavku: unapređivalu koncentraciju stanovništva - osobito na selu - i koncentraciju kapitala koji se počeo skupljati djelomično u cehovima, uprkos cehovskim zakonima, a djelomično kod trgovaca u pojedinačnim rukama.

Onaj rad koji je od samog početka pretpostavljao stroj, iako još u najprimitivnijem obliku, pokazao je uskoro najveću sposobnost za razvitak. Tkalački obrt, kojim su se seljaci na selu dosad uz put zanimali da bi sebi načinili nužnu odjeću, bio je prvi rad koji je proširenjem saobraćaja dobio poticaj i dalje usavršavanje. Tkanje je bilo prva i ostalo najglavnija manufaktura. Povećanjem stanovništva povećana potražnja za odjevnim tkaninama, početna akumulacija i mobilizacija naturalnog kapitala uslijed ubrzane cirkulacije, te ovim izazvana i postepenim proširenjem saobraćaja uopće potpomagana potreba za luksuzom, dali su tkanju kvantitativno i kvalitativno poticaj, koji ga je istrgao iz dotadašnjeg oblika proizvodnje. Uporedo sa seljacima, koji su tkali za vlastite potrebe, koji su i dalje postojali i još postoje, pojavila se nova klasa tkača u gradovima, čije su tkanine bile određene za cijelo unutrašnje tržište, a većinom i za inozemna tržišta.

1b Iza riječi »Feničani« Marx je umetnuo u desni stupac: i pravljenje stakla u srednjem vijeku.

2bOvu rečenicu Engels je napisao u desni stupac, a da nije izbrisao Marxov umetak u istom stupcu koji glasi gotovo isto tako.

Tkanje, posao koji je u većini slučajeva zahtijevao malo vještine i koje se uskoro raspalo u mnogo grana, suprotstavilo se cijelom svojom strukturom okovima ceha. Tkanjem su se stoga većinom bavili izvan cehovske organizacije u selima i trgovištima, koja su postepeno postala gradovi, i to gotovo najrazvijeniji gradovi svake zemlje. -

S pojavom manufakture, oslobođene od ceha, izmijenili su se odmah i odnosi vlasništva. Prvi napredak od naturalno-staleškog kapitala bio je stvoren pojavom trgovaca, čiji je kapital od samog početka bio pokretan, tj. kapital u modernom smislu, koliko o tome može biti riječi pod tadašnjim odnosima. Drugi se napredak pojavio s manufakturom, koja je opet mobilizirala masu naturalnog kapitala i uopće umnožila količinu pokretnog kapitala nasuprot naturalnome.

Manufaktura je istovremeno seljacima bila utočište od cehova koji su ih isključivali ili slabe plaćali, isto kao što su prije cehovski gradovi služili seljacima kao utočište od [seoskog plemstva koje ih je ugnjetavalo].

Istovremeno s početkom manufakture počinje period skitanja koji je bio izazvan raspuštanjem feudalnih družina, otpuštanjem sakupljenih armija koje su krajevima služile protiv vazala, poboljšanom zemljoradnjom i pretvaranjem velikih površina oranica u pašnjake. Već odatle proizlazi kako je ova skitnja tačno povezana s raspadanjem feudalizma. Već u trinaestom stoljeću nastajale su pojedine epohe takve vrste, a kao općenito i trajno ispoljava se to skitanje tek krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Ove skitnice, koje su bile tako mnogobrojne, da je između ostalog Henrik VIII. engleski dao objesiti 72.000, moglo se privesti radu s najvećim teškoćama, krajnjom mukom i tek nakon dugog otpora. Brzo cvjetanje manufakture, osobito u Engleskoj, postepeno ih je apsorbiralo. -

Pojavom manufakture razne nacije počinju međusobnu konkurenciju, stupaju u trgovačku borbu koja je vođena ratovima, zaštitnim carinama i zabranama, dok su nacije prije, ukoliko su bile u vezi, vodile bezazlenu razmjenu. Trgovina otada dobiva političko značenje.

S manufakturom se istovremeno promijenio i odnos radnika prema poslodavcu. U cehovima je i dalje postojao patrijarhalni odnos između kalfa i majstora; u manufakturi ga je zamijenio novčani odnos između radnika i kapitalista; odnos, koji je na selu i u malim gradovima ostao patrijarhalno obojen, u velikim pravim manufakturnim gradovima, međutim, već je vrlo rano izgubio gotovo svaku patrijarhalnu boju.

Proširenjem saobraćaja, koje je nastalo otkrićem Amerike i morskog puta prema Indiji, dobila je manufaktura i kretanje proizvodnje uopće ogroman polet. Novi proizvodi odatle uvezeni, osobito mase zlata i srebra koje su počele cirkulirati, totalno su izmijenili uzajamni položaj klasa i zadali žestoki udarac radnicima i feudalnom zemljišnom posjedu, a pohodi avanturista, kolonizacija i prije svega proširenje tržišta u svjetsko tržište, što je sada bilo moguće i dnevno se sve više i više uspostavljalo, sve je to izazvalo novu fazu historijskog razvitka, na kojoj se općenito ovdje ne treba dalje zadržavati. Kolonizacijom novootkrivenih zemalja dobila je međusobna trgovačka borba nacija novu hrabru, a prema tome i veću rasprostranjenost i ogorčenost.

Proširenje trgovine i manufakture ubrzalo je akumulaciju pokretnog kapitala, dok je u cehovima, koji nisu dobili nikakav podstrek za proširenje proizvodnje, naturalni kapital ostao

stabilan ili je pak opadao. Trgovina i manufaktura stvorili su krupnu buržoaziju, a u cehovima se koncentrirala sitna buržoazija,¹ koja sada više nije vladala u gradovima kao prije, nego se morala pokoriti vladavini krupnih trgovaca i manufakturista. Stoga su cehovi propali čim su došli u dodir s manufakturom.

U epohi o kojoj smo govorili, međusobni odnos nacija primio je u njihovu saobraćanju dva različita oblika. U početku mala količina cirkulirajućeg zlata i srebra uvjetovala je zabranu izvoza ovih metala; postavši nužnom, zbog potrebe da se dade zaposlenje rastućem gradskom stanovništvu, industrija, većinom uvezena iz inozemstva, nije mogla biti bez privilegija koje su se naravno mogle dati ne samo protiv unutrašnje, nego osobito protiv vanjske konkurencije. Ove prvobitne zabrane proširile su lokalne cehovske privilegije na cijelu naciju. Carine su nastale iz nameta, što su ga feudalski metalni trgovci koji su prolazili preko njihova područja, kao otkup koji je zamjenjivao pljačkanje - iz poreza koje su kasnije nametali gradovi, a pri pojavi suvremenih država bili su najudobnije sredstvo da se dobije novac za fiskus.

Pojava američkog zlata i srebra na evropskim tržištima, postepeni razvitak industrije, brzi porast trgovine i tim izazvani procvat necehovske buržoazije i novca, dalo je ovim mjerama drugo značenje. Država koja je svakim danom sve manje mogla biti bez novca, zadržala je sada zabranu na izvoz zlata i srebra iz fiskalnih razloga; buržujci su s tim bili potpuno zadovoljni, jer je glavni predmet lihvarskog obogaćivanja bila ova nova, na tržište bačena novčana masa; dosadnašnji privilegiji postali su izvor prihoda za vladu i prodavani za novac; u carinskom zakonodavstvu uvedene su izvozne carine koje su industriji stavljale samo prepreke, a imale su čisto fiskalnu svrhu.

Drugi period nastupio je sredinom sedamnaestog stoljeća i trajao je gotovo do kraja osamnaestoga. Trgovina i brodarstvo brže su se proširili nego manufaktura koja je igrala sekundarnu ulogu; kolonije su počele postajati jaki potrošači, pojedine nacije podijelile su se dugim borbama u svjetsko tržište koje se otvaralo. Ovaj period počinje zakonima o plovidbi i kolonijalnim monopolima. Konkurencija među nacijama bila je, što je moguće više, isključena pomoću tarifa, zabrana, ugovora, a u krajnjoj instanciji konkurentna borba se vodila i odlučivala ratovima (osobito pomorskim ratovima). Najjača pomorska nacija, Englezi, zadržali su nadmoć u trgovini i manufakturi. Već je ovdje - koncentracija u jednoj zemlji.

¹ U visini ove rečenice napisao je Marx u desni stupac: malo-građanin, srednji stalež, krupna buržoazija.

Manufaktura je stalno šticebena obrambenim carinama na unutrašnjem tržištu, monopolima na kolonijalnom tržištu i, što je moguće više, diferencijalnim carinama na inozemnom tržištu. Obrada materijala koji je proizveden u samoj zemlji bila je potpomagana (vuna i platno u Engleskoj, svila u Francuskoj), a izvoz u zemlji proizvedenih sirovina zabranjen (vuna u Engleskoj), dok je [obrada] uvezene materijala bila zanemarena ili suzbijana (pamuk u Engleskoj). Nacija koja je prevladavala u morskoj trgovini i kolonijalnoj sili, osigurala je sebi, naravno, i najveće kvantitativno i kvalitativno proširenje manufakture. Manufaktura nije uopće mogla biti bez zaštite, jer ona i najmanjom izmjenom koja se događa u drugim zemljama može izgubiti svoje tržište i biti upropaštena; nju je lako bilo uvesti u jednoj zemlji pri donekle povoljnim uvjetima, ali je zato i lako uništiti. Ona je ujedno tim načinom, kako je vođena na selu, naročito u 18. stoljeću, toliko srasla sa životnim odnosima velikog

broja ljudi, da se nijedna zemlja nije usudila staviti na kocku njenu egzistenciju dopuštanjem slobodne konkurencije. Ona stoga potpuno zavisi, ukoliko može izvoziti, od proširenja ili ograničenja trgovine, a [na nju] obrnuto djeluje razmjerno vrlo neznatno. Odatle njeno sekundarno [značenje] i stoga utjecaj trgovaca u osamnaestom stoljeću. Trgovci, a osobito brodovlasnici, prije svih drugih su navaljivali na državnu zaštitu i monopole; manufak-turisti su zahtijevali i dobili doduše zaštitu, ali su se po političkom značenju stalno nalazili iza trgovaca.

Trgovački gradovi, specijalno pomorski gradovi, bili su donekle civilizirani i poprimili krupnoburžoaski karakter, dok je u tvorničkim gradovima postojala najveća malograđanština. (Uporedi Aikin itd.). Osamnaesto stoljeće bilo je stoljeće trgovine. Pinto kaže to izričito: »Le commerce fait la marotte du siecle«; i: »depuis quelque temps il n'est plus question que de commerce, de navigation et de marine«.¹

Ovaj period karakterizira prestanak zabrana na izvoz zlata i srebra, nastanak trgovine novcem, banaka, državnih dugova, papirnatom novcu, spekulacija s akcijama i fondovima, igranja na burzi sa svim artiklima i stvaranjem financija uopće. Kapital je opet izgubio veliki dio svoga naturalnog karaktera.

Koncentracija trgovine i manufakture koja se ne-zadrživo razvijala u 17. stoljeću u jednoj zemlji, Engleskoj, stvorila je postepeno za nju relativno svjetsko tržište, a time i potražnju za njenim manufakturnim proizvodima, koja nije više mogla biti zadovoljna do-tadašnjim industrijskim proizvodnim snagama. Ova potražnja, koja je prerastala proizvodne snage, bila je pokretačka snaga koja je izazvala treći period privatnog vlasništva počevši od srednjeg vijeka, i koja je stvorila krupnu industriju - primjenu elementarnih snaga u industrijske svrhe, mašineriju i najdetaljniju podjelu rada. U Engleskoj su već postojali ostali uvjeti ove nove faze - sloboda konkurencije unutar nacije, izgrađivanje teorijske mehanike (mehanika koju je Newton usavršio bila je uopće u 18. stoljeću najpopularnija nauka u Francuskoj i Engleskoj itd.).

¹ »Trgovina sačinjava strast stoljeća«; i: »od nekog vremena govori se samo o trgovini, moreplovstvu i mornarici.«

Iako je kretanje kapitala znatno ubrzano, ono je ipak stalno ostalo razmjerno polagano. Cirkulaciju je zaustavljalo raspršenje svjetskog tržišta u pojedine dijelove, od kojih je svaki eksploatirala posebna nacija, isključenje konkurencije među nacijama, nespretnost same proizvodnje i nerazvijenost novčanog sistema koji je tek izlazio iz prvog stupnja razvitka. Posljedica toga bio je trgovački, prljavo sitničarski duh, koji je bio svojstven svim trgovcima i čitavom načinu trgovanja. U poređenju sa manufakturnim, a još više sa zanatlijama, bili su oni ustvari velikograđani, buržujci: no u poređenju s trgovcima i industrijalcima slijedećeg perioda ostaju oni malograđani. (Uporedi A. Smith).

(Slobodnu konkurenciju u samoj naciji moralo se svagdje osvojiti revolucijom, 1640. i 1688. u Engleskoj, 1789. u Francuskoj). Konkurencija je uskoro prisilila svaku zemlju koja je htjela zadržati svoju historijsku ulogu, da svoju manufakturu štiti obnovljenim carinskim mjerama (stare carine nisu više pomagale protiv krupne industrije), i da uskoro zatim uvede krupnu industriju pod zaštitnim carinama. Krupna industrija učinila je konkurenciju univerzalnom uprkos zaštitnim sredstvima (ona je praktička sloboda trgovine, zaštitna carina je u njoj samo palijativno sredstvo, odbrana u slobodi trgovine), uspostavila je saobraćajna

sredstva i moderno svjetsko tržište, podložila sebi trgovinu, pretvorila sav kapital u industrijski i time proizvela brzu cirkulaciju (stvaranje novčanog sistema) i centralizaciju kapitala.¹ Sveopćom konkurencijom ona je prisilila sve individue da do krajnosti napregnu svoju energiju. Gdje je samo mogla, ona je uništila ideologiju, religiju, moral itd., a gdje to nije mogla, pretvorila ih je u javnu laž. Ona je stvorila svjetsku historiju tek utoliko, ukoliko je zadovoljenje potreba svake civilizirane nacije i svake individue u njoj učinila zavisnim od cjelokupnog svijeta i ukoliko je uništila dosadašnju stihijnu isključivost pojedinih nacija. Ona je podredila prirodnu nauku kapitalu, a podjeli rada je oduzela posljednji privid prirodnosti. Ona je uopće uništila prirodnost, ukoliko je to unutar rada moguće, i pretvorila sve prirodne odnose u novčane odnose. Ona je umjesto prirodno nastalih gradova stvorila velike moderne industrijske gradove koji su nastali preko noći. Tamo gdje je prodrila ona je razorila zanatstvo i uopće sve prijašnje stupnjeve industrije. Ona je završila pobjedu trgovačkog grada nad selom. [Njena prva pretpostavka] je automatski sistem. [Njezin razitak] proizveo je masu proizvodnih snaga, za koje je privatno [vlasništvo] postalo baš takav okov, kakav je cehovski poredak bio za manufakturu i sitni seljački rad za zanatstvo koje se usavršavalo. Ove proizvodne snage pod privatnim vlasništvom dobivaju samo jednostrani razvitak, postaju za većinu destruktivne snage, i mnogo se takvih snaga ne može u privatnom vlasništvu uopće primijeniti. Ona je općenito stvorila svagdje iste odnose između društvenih klasa i time uništila posebnost pojedinih nacionalnosti. I napokon, dok buržoazija svake nacije još zadržava zasebne nacionalne interese, krupna industrija je stvorila klasu koja kod svih nacija ima isti interes i kod koje je nacionalnost već uništena, klasu, koja se stvarno oslobodila od cijelog starog svijeta i ujedno mu se suprotstavila. Krupna industrija čini radniku nepodnošljivim ne samo odnos prema kapitalistu, nego i sam rad.

1 Ove obadvije rečenice napisao je Engels u desni stupac bez znaka umetanja u visini zaključka rečenice koja im prethodi.

Razumije se da krupna industrija ne dostiže u svim predjelima jedne zemlje isti nivo izgradnje. To, međutim, ne zadržava klasni pokret proletarijata, jer se proleterti stvoreni krupnom industrijom stavljaju na čelo ovoga pokreta i sa sobom dovlače svu ostalu masu, i jer radnici koji nisu uključeni u krupnu industriju upadaju u još gori životni položaj zbog krupne industrije, nego radnici krupne industrije. Isto tako djeluju zemlje u kojima je razvijena krupna industrija, na plus ou moins¹ nerazvijene zemlje, ukoliko su ove uslijed svjetskog saobraćaja uvučene u univerzalnu konkurentsku borbu.-

* Više ili manje.

¹ Konkurencija izolira individue, ne samo buržuje, nego još više proletere, uprkos tome, što ih ona sastavlja. Stoga je mnogo vremena potrebno dok se te individue ujedine, ne uzimajući u obzir da za to ujedinenje - ukoliko ono ne treba da ostane samo lokalno - mora tek krupna industrija stvoriti nužna sredstva, velike industrijske gradove i jeftine i brze komunikacije: stoga se tek poslije duge borbe može pobijediti svaka organizirana sila koja se suprotstavlja ovim izoliranim individuama koje žive u uvjetima što svakodnevno proizvode ovu izoliranost. Zahtijevati suprotno bilo bi isto što i zahtijevati da u ovoj određenoj historijskoj epohi ne bi trebalo da postoji konkurencija, ili da individue izbiju sebi iz glave odnose nad kojima one, uslijed svoje izoliranosti, nemaju kontrole.

Ovi različiti oblici isto su toliko oblici organizacije rada, a time i vlasništva. U svakom periodu došlo je do ujedinjenja postojećih proizvodnih snaga, ukoliko su potrebe to nužno zahtijevale.

[2.] Odnos države i prava prema vlasništvu

Prvi oblik vlasništva u antičkom svijetu, a i u srednjem vijeku, jest plemensko vlasništvo, uvjetovano kod Rimljana uglavnom ratom, a kod Germana stočarstvom. Kod antičkih naroda javlja se plemensko vlasništvo kao državno vlasništvo, jer u jednom gradu stanuje više plemena, a pravo pojedinaca pojavljuje se stoga kao čisto *possesio*, vlasništvo, koje se, međutim, kao i plemensko vlasništvo uopće, ograničava samo na zemljišni posjed. Pravo privatno vlasništvo počinje kod starih, kao i kod modernih naroda, s pokretnim vlasništvom. (Ropstvo i zajednica) (*dominium ex jure Quiritum*).¹ Kod naroda koji su proizašli iz srednjeg vijeka, plemensko vlasništvo prolazi kroz različite stupnjeve - feudalni zemljišni posjed, korporativno pokretno vlasništvo, manufakturni kapital - do modernog kapitala koji je uvjetovan krupnom industrijom i univerzalnom konkurencijom, te koji je čistom privatnom vlasništvu skinuo svaki privid kolektivnosti i isključio svaki utjecaj države na razvitak vlasništva. Ovom modernom privatnom vlasništvu odgovara moderna država, koju su privatni vlasnici porezima postepeno kupili, pa je ona preko državnih dugova potpuno dospjela u njihovu vlast, a njeno postojanje je u cjelini postalo zavisno od povišenja i sniženja državnih papira na burzi, od komercijalnog kredita koji joj daju privatni vlasnici, burzuji. Buržoazija je primorana da se organizira nacionalno, a ne više lokalno, jer je ona već klasa, a nije više stalež, i da svojim prosječnim interesima dade opći oblik. Emancipacijom privatnog vlasništva od zajednice država je postala posebna egzistencija, pored i izvan građanskog društva; ali ona, nadalje, nije ništa drugo do oblik organizacije koju burzuji sebi nužno moraju stvoriti kako iznutra, tako i izvana, za uzajamnu garanciju njihova vlasništva i interesa. Samostalnost države postoji u naše vrijeme još samo u takvim zemljama, u kojima se staleži nisu potpuno razvili u klase, u kojima staleži, odstranjeni već u razvijenijim zemljama, igraju još neku ulogu i gdje postoji jedna smjesa, zbog koje onda u tim zemljama nijedan dio stanovništva ne može dobiti vlast nad drugima. To je slučaj naročito u Njemačkoj. Najpotpuniji primjer moderne države je Sjeverna Amerika. Noviji francuski, engleski i američki pisci potvrđuju da država postoji samo zbog privatnog vlasništva, tako da je to prešlo i u običnu svijest.

¹ Moć raspolaganja predmetima na osnovu rimskog prava.

Budući da je država oblik u kojem individue jedne vladajuće klase ostvaruju svoje zajedničke interese i u kojemu je obuhvaćeno cijelo građansko društvo jedne epohe, to slijedi, da su sve zajedničke institucije posredovane državom i da dobivaju politički oblik. Otuda iluzija kao da se zakon osniva na volji i to na slobodnoj volji, otrgnutoj od svoje realne baze. Isto tako se onda i pravo opet reducira na zakon.

Privatno pravo razvija se istovremeno s privatnim vlasništvom iz raspadanja prirodne zajednice. Kod Rimljana je razvitak privatnog vlasništva i privatnog prava ostao bez daljnjih industrijskih i komercijalnih posljedica, jer je njihov cjelokupan način proizvodnje ostao isti.¹ Kod modernih naroda, gdje je feudalna zajednica bila uništena industrijom i trgovinom, počela je, s nastankom privatnog vlasništva i privatnog prava, nova faza koja je bila sposobna

za dalji razvitak. Amalfi - prvi grad koji je u srednjem vijeku vodio razgranatu pomorsku trgovinu, izradio je također i pomorsko pravo. Cijelo su najprije u Italiji, a kasnije i u ostalim zemljama, industrija i trgovina dalje razvili privatno vlasništvo, odmah je već razrađeno rimsko pravo bilo prihvaćeno i uzdignuto do autoriteta. Kad se kasnije buržoazija toliko osilila da su se knezovi zauzeli za njene interese, kako bi pomoću nje srušili feudalno plemstvo, počeo je u svim zemljama - u Francuskoj u 16. stoljeću - stvarni razvitak prava, koji se u svim zemljama, izuzevši Englesku, odvijao na osnovi rimskog kodeksa. U Engleskoj su također za daljnji razvitak privatnog prava (osobito kod pokretnog vlasništva) morali uzeti principe rimskog prava. (Ne treba zaboraviti da pravo isto tako nema vlastite historije kao ni religija.)

1 U ovoj visini napisao je Engels u desnom stupcu: (lihva!).

Postojeći odnosi vlasništva izražavaju se u privatnom pravu kao rezultat opće volje. Samo *jus utendi et abutendi*¹ izražava s jedne strane činjenicu da je privatno pravo postalo potpuno nezavisno od zajednice, a s druge strane iluziju, kao da se samo privatno vlasništvo osniva na sasvim privatnoj volji, na samovoljnom raspolaganju stvarima. Za privatnog vlasnika ima i ova *abuti*² u praksi vrlo određene ekonomske granice, ako on ne želi da njegovo vlasništvo, a time i njegov *jus abutendi* prijeđe u druge ruke, jest stvar, promatrana samo u odnosu na njegovu volju, nije uopće stvar, nego ona postaje prava stvar, stvarno vlasništvo tek u saobraćaju i nezavisno od prava (odnos koji filozofi nazivaju ideja). -

Ova pravna iluzija koja pravo svodi na čistu volju, dovodi u daljem razvitku odnosa vlasništva nužno do toga, da netko može imati pravo na jednu stvar, a da tu stvar stvarno nema. Ako npr. zbog konkurencije jedan komad zemlje prestane davati rentu, njegov vlasnik ima, doduše, na njega svoje pravo, zajedno sa *jus utendi* i *abutendi*. Ali on time ne može ništa početi, on ne posjeduje ništa kao zemljovalnik, ukoliko inače ne posjeduje dovoljno kapitala, da svoju zemlju obradi.

¹ Pravo da se neka stvar neograničeno koristi.

: Potrošnja

u ovoj visini napisao je Marx u desni stupac:

Odnos za filozofe - ideja Oni poznaju samo odnos »čovjeka« prema samome sebi, i zato svi realni odnosi postaju za njih ideje.

Iz iste iluzije pravnika objašnjava se to, da je za njih i za svaki kodeks uopće slučajnost, što individue stupaju u međusobne odnose, npr. ugovore, i što te odnose smatraju takvima, u koje se može po volji ući ili ne ući, te čija se sadržina osniva sasvim na individualnoj samovolji strana koje se dogovaraju. Kadgod su razvitak trgovine i industrije stvorili nove oblike saobraćanja, npr. osiguravajuća društva itd., pravo je bilo svaki put primorano da ih prihvati kao nove oblike stjecanja vlasništva.

Ništa nije običnije nego predodžba, da se dosad u historiji sve sastojalo u osvajanju. Barbari su osvojili Rimsko carstvo, i s činjenicom tog osvajanja objašnjava se prijelaz iz starog svijeta

u feudalizam. Ali kod osvajanja od strane barbara radi se o tome, da li je nacija, koja je pokorena, razvila industrijske proizvodne snage, kao što je to slučaj kod modernih naroda, ili se njene proizvodne snage osnivaju uglavnom samo na njenom ujedinjenju i zajednici. Osvajanje je dalje uvjetovano predmetom koji se osvaja. Imovina jednog bankara sadržana u papiru uopće se ne može uzeti, ako se pri-svajač ne podredi uvjetima proizvodnje i saobraćanja osvojene zemlje. Isto se odnosi na čitav industrijski kapital jedne moderne industrijske zemlje. I napokon, osvajanje svagdje ima uskoro kraj, i ako ništa više ne postoji da se osvoji, mora se početi proizvoditi. Iz ove nužnosti proizvodnje koja uskoro nastupa, slijedi, da oblik zajednice koji prihvaćaju nastanjeni osvajači mora pdgovarati zatečenim proizvodnim snagama, ili, ako to od početka nije slučaj, njihov oblik zajednice mora se izmijeniti prema proizvodnim snagama. Odavde se objašnjava također činjenica koja je svagdje zapažena u doba nakon seobe naroda, da je naime kmet bio gospodar i da su osvajači uskoro primili od pokorenih njihov jezik, obrazovanje i običaje.

Feudalizam nije ni u kom slučaju bio prenesen iz Njemačke u gotovu obliku, njegovo porijeklo ima kořijen u ratničkoj vojnoj organizaciji osvajača za vrijeme samog osvajanja, a ova se razvila u pravi feudalizam

tek poslije osvajanja, utjecajem proizvodnih snaga zatečenih u osvojenim zemljama. Koliko je taj oblik bio uvjetovan proizvodnim snagama, pokazuju neuspjeli pokušaji sprovođenja drugih oblika, nastalih iz staro-rimskih uspomena (Karlo Veliki itd.).

{ mospagebreak }

[3.] Prirodna i civilizirana oruđa za proizvodnju i oblici vlasništva

'...Iz prvoga proizlazi pretpostavka usavršene pođjele rada i raširene trgovine, a iz drugoga lokalna ograničenost. U prvom slučaju individue moraju biti sabrane, u drugom one se samo nalaze pored datog oruđa za proizvodnju kao oruđa za proizvodnju. Ovdje se, dakle, javlja razlika između prirodno nastalih oruđa za proizvodnju i oruđa koja su stvorena civilizacijom. Njiva (voda itd.) može se smatrati prirodnim oruđem za proizvodnju. U prvom slučaju, kod prirodnog oruđa za proizvodnju, individue su podređene prirodi, u druřgom slučaju one su podređene proizvodu rada. Stoga se i vlasništvo (zemljišno vlasništvo) pojavljuje u prvom slučaju kao neposredna, prirodna vlast, a u drugom kao vlast rada, specijalno akumuliranog rada, kapitala. Prvi slučaj pretpostavlja da individue pripadaju jedne drugima po nekoj vezi, bilo porodičnoj, plemenskoj, ili po samom teritoriju itd., drugi slučaj pretpostavlja da su međusobno nezavisne i da su povezane samo razřmjenom. U prvom slučaju razmjena je uglavnom razřmjena između čovjeka i prirode, razmjena, u kojoj se rad jednog zamjenjuje proizvodima drugih; u drugom slučaju ona je pretežno razmjena među ljudima. U prvom slučaju dovoljan je prosječan ljudski razum, tjelesni i duhovni rad nisu još uopće podijeljeni; u drugom slučaju mora podjela između duhovnog i tjeřlesnog rada praktički biti potpuno izvršena. U prvom slučaju može se vlast posjednika nad neposjednicima osnivati na ličnim odnosima, na nekoj vrsti zajednice, u drugom slučaju ona mora uzeti neki predmetni oblik u naćem trećem - novcu. U prvom slučaju postoji sitna industrija, ali podređena korištenju prirodno na-stalog oruđa za proizvodnju i stoga bez podjele rada na različite individue; u drugom slučaju postoji induřtrija samo u podjeli rada i pomoću nje.

1 Nedostaju četiri stranice rukopisa.

Mi smo dosad polazili od oruđa za proizvodnju, i već se ovdje pokazala nužnost privatnog vlasništva na određenim industrijskim stupnjevima. U ekstraktivnoj industriji privatno vlasništvo još se potpuno poklapa s radom; u sitnoj industriji i cjelokupnoj dosadašnjoj agrikulturni privatno vlasništvo je nužna konzekvencija postojećih oruđa za proizvodnju; u krupnoj industriji je protivrječnost između oruđa za proizvodnju i privatnog vlasništva tek njezin proizvod, za čije stvaranje ona već mora biti vrlo razvijena. S njom je dakle tek moguće i ukidanje privatnog vlasništva.

Cjelokupni uvjeti egzistencije, uvjetovanosti, jedno-stranosti¹ individua, stopljeni su u krupnoj industriji i konkurenciji u dva najjednostavnija oblika: privatno vlasništvo i rad. Novac čini svaki oblik saobraćanja i saobraćanje samo slučajnim za individue. Dakle, već novac uvjetuje to, da je svako dosadašnje saobraćanje bilo samo saobraćanje individua pod određenim uvjetima, a ne saobraćanje individua kao individua. Ovi su uvjeti svedeni na dvoje: akumulirani rad ili privatno vlasništvo, ili stvarni rad. Ako jedno od njih prestane, tada zastane i saobraćaj. I sami suvremeni ekonomisti, npr. Sismondi, Cherbuliez itd., suprotstavljaju *association des individus association des capitaux*.² S druge strane, same individue su potpuno podređene podjeli rada i time dovedene u potpunu međusobnu zavisnost. Ukoliko se privatno vlasništvo unutar rada suprotstavlja radu, razvija se iz nužnosti akumulacije, te u početku ima još uvijek više oblik kolektivnosti, ali se u toku daljnjeg razvitka sve više približava modernom obliku privatnog vlasništva. Podjela rada već od samog početka uključuje u sebi i podjelu uvjeta rada, alata, materijala, a samim tim i rascjepkanost akumuliranog kapitala na različite vlasnike, a također i rascjepkanost kapitala i rada i različite oblike samog vlasništva. Što se više stvara podjela rada i što više raste akumulacija, utoliko se oštrije stvara također i ova rascjepkanost. Sam rad može postojati samo pod pretpostavkom ove rascjepkanosti.

1 Kad je u desni stupac pisao riječi: uvjetovanosti, jedno-stranosti, Engels nije stavio znak umetanja. ' Udruženje individua udruženju kapitala

Ovdje se dakle pokazuju dvije činjenice.¹ Prvo, proizvodne snage pojavljuju se sasvim nezavisno i otrgnute od individua, kao poseban svijet pored individua, a uzrok je tome taj, što individue, čije su one snage, egzistiraju rascjepkane i u međusobnoj suprotnosti, dok su s druge strane, međutim, ove snage stvarne snage samo u saobraćanju i povezanosti tih individua. Dakle, na jednoj strani totalitet proizvodnih snaga, koje su takoreći usvojile predmetni oblik i za samu individuu nisu više snage individue, nego snage privatnog vlasništva, te stoga snage individue samo utoliko, ukoliko su one privatni vlasnici. Ni u jednom ranijem periodu nisu proizvodne snage usvojile ovaj ravnodušni oblik s obzirom na saobraćanje individua kao individua, jer je samo njihovo saobraćanje bilo još ograničeno. Na drugoj strani, nasuprot ovim proizvodnim snagama, nalazi se većina individua, od kojih su te snage otrgnute i uslijed čega su te individue, lišene svakog stvarnog životnog sadržaja, postale apstraktne individue, kojima je, međutim, tek time omogućeno da stupe u međusobnu vezu kao individue.

Rad - jedina veza u kojoj se one još nalaze s proizvodnim snagama i sa svojom vlastitom egzistencijom, izgubio je kod njih svaki privid samodjelatnosti i održava njihov život na taj način, što ga kržljavi. Dok su u ranijim epohama samodjelatnost i proizvodnja materijalnog života bili podijeljeni na taj način što su pripadali različitim osobama, a proizvodnja materijalnog života još bila uslijed ograničenosti samih individua podređeni način samodjelatnosti, sada su se tako raspali, da se uopće materijalni život pojavljuje kao svrha, a

proizvodnja ovog materijalnog života, rad (koji je sada jedino mogući oblik, ali kako vidimo, negativni oblik samodjelatnosti), kao sredstvo.

I U ovoj visini napisao je Engels u desni stupac: Sismondi.

Sada se, dakle, već došlo tako daleko, da individue moraju prisvojiti postojeći totalitet proizvodnih snaga ne samo da bi došle do svoje samodjelatnosti, nego i da bi uopće osigurale svoju egzistenciju. Ovo prisvajanje uvjetovano je najprije objektom prisvajanja - proizvodnim snagama, koje su se razvile u totalitet i koje postoje samo unutar univerzalnog saobraćanja. Ovo prisvajanje mora već s te strane imati univerzalan karakter koji odgovara proizvodnim snagama i saobraćaju. Samo prisvajanje ovih snaga nije ništa drugo do razvijanje individualnih sposobnosti, koje odgovaraju materijalnim proizvodnim oruđima. Prisvajanje totaliteta proizvodnih oruđa već je stoga razvitak totaliteta sposobnosti u samim individuama. Ovo je prisvajanje dalje uvjetovano individuama koje prisvajaju. Samo suvremeni proletari koji su potpuno isključeni iz svake samodjelatnosti, mogu provesti svoju punu, ne više ograničenu samodjelatnost, koja se sastoji u prisvajanju totaliteta proizvodnih snaga i u razvitku totaliteta sposobnosti, koji je tim određen. Sva su prijašnja revolucionarna prisvajanja bila ograničena; individue čija je samodjelatnost bila ograničena ograničenim proizvodnim oruđem i ograničenim saobraćanjem, prisvajali su to ograničeno oruđe proizvodnje i dospijevali stoga samo do nove ograničenosti. Njihovo oruđe proizvodnje postalo je njihovo vlasništvo, ali su oni sami ostali podređeni podjeli rada i svom vlastitom oruđu za proizvodnju. U svim dosadašnjim prisvajanjima ostala je masa individua podređena jednom jedinom oruđu proizvodnje; u prisvajanju proletara mora masa oruđa za proizvodnju biti podređena svakoj individi, a vlasništvo svim individuama. Moderno univerzalno saobraćanje ne može se nipošto na drugi način podrediti individuama nego tako da se podredi svima.

Prisvajanje je dalje uvjetovano načinom, kako mora biti izvršeno. Ono može biti izvršeno samo ujedinjenjem, koje karakterom samog proletarijata može biti opet samo univerzalno, i revolucijom, u kojoj se s jedne strane ruši moć dosadašnjeg načina proizvodnje i saobraćanja, a također i moć društvenog uređenja, a s druge strane se razvija univerzalni karakter proletarijata i energija koja mu je potrebna za provođenje prisvajanja, pri čemu proletarijat skida sa sebe sve, što mu je ostalo od dosadašnjeg društvenog položaja.

Tek na tom stupnju podudara se samodjelatnost s materijalnim životom, što odgovara razvoju individua u totalne individue i uklanjanju svake stihijnosti; i tada odgovara jedno drugome pretvaranje rada u samodjelatnost i pretvaranje dosadašnjih uvjeta saobraćanja u saobraćanje individua kao takvih. Kad ujedinjene individue prisvoje totalne proizvodne snage, tada prestaje privatno vlasništvo. Dok je u dosadašnjoj historiji poseban uvjet uvijek izgledao slučajan, sada je slučajnim postalo izdvajanje samih individua, posebna privatna zarada svakog pojedinca.

Individue koje nisu više podređene podjeli rada, filozofi su sebi predočili kao ideal pod imenom »čovjek«, a cjelokupni proces koji smo prikazali, oni su shvatili kao proces razvitka »čovjeka«, tako da su dosadašnjim individuama na svakom historijskom stupnju podmetali tog »čovjeka« i prikazivali ga kao pokretačku snagu historije¹. Cjelokupni proces je tako shvaćen kao proces samoootuđenja »čovjeka«, a to dolazi uglavnom odatle, što je prosječna individua kasnijeg stupnja uvijek podmetana ranijim stupnjevima, a kasnija svijest ranijim

individuama. Takvim obrtanjem, koje već od samog početka apstrahira od stvarnih uvjeta, bilo je moguće pretvoriti cijelu historiju u proces razvitka svijesti.

1 Ovu rečenicu Marx je desno obilježio i prblblježio pored toga u desni stupac: samootuđenje.

Iz prikazanog shvaćanja historije dobivamo, napo-kon, još slijedeće rezultate: 1) U razvitku proizvodnih snaga nastaje stupanj na kojemu se pojavljuju proizvodne snage i sredstva saobraćanja, koje pod postojećim odnosima čine samo zlo, koje nisu više proizvodne snage, nego snage razaranja (mašinerija i novac); s tim je povezano to, da se pojavljuje jedna klasa koja mora nositi sav teret društva, a ne uživa njegove koristi, koja se, istisnuta iz društva, postavlja u najsmjeliju suprotnost prema svim ostalim klasama; klasa, koju sačinjava većina svih članova društva i od koje proizlazi svijest o nužnosti jedne temeljite revolucije, komunistička svijest, koja se, naravno, može stvoriti i među drugim klasama pomoću uviđanja položaja ove klase; 2) da su uvjeti unutar kojih mogu biti primijenjene određene proizvodne snage, uvjeti vladavine jedne određene klase društva, čija socijalna moć, koja proizlazi iz njena posjeda, ima u svakom državnom obliku svoj praktički-idealistički izraz i stoga se svaka revolucionarna borba usmjeruje protiv klase koja je do tada vladala; 3) da je način djelatnosti u svim dosadašnjim revolucijama stalno ostao netaknut i da se uvijek radilo samo o drugačijoj raspodjeli te djelatnosti, o novoj podjeli rada na druge ličnosti, dok se komunistička revolucija upravlja protiv dosadašnjeg načina djelatnosti, odstranjuje rad i ukida vladavinu svih klasa sa samim klasama, jer revoluciju provodi klasa koja u društvu više ne važi kao klasa, koja se ne priznaje kao klasa, već je izraz raspadanja svih klasa, nacionalnosti itd. unutar sadašnjeg društva; i 4) da je kako za masovno proizvodnje ove komunističke svijesti, tako i za provođenje same stvari potrebno masovno mijenjanje ljudi, koje se može izvršiti samo u jednom praktičkom pokretu, u revoluciji; da revolucija, dakle, nije potrebna samo radi toga, što se vladajuća klasa ne može drugačije boriti, nego i radi toga, što klasa koja obara, može samo u revoluciji postići to, da zbací s vrata sve ono staro smeće i da se osposobi za novo osnivanje društva.

« Počinjući na visini broj 2) dovede, Marx je tekst desno obilježio i pored toga napisao u desni stupac: da su ljudi zainteresirani da održe sadašnje stanje proizvodnje.

{ mospagebreak }

[C] KOMUNIZAM - PROIZVODNJA

SAMOG OBLIKA SAOBRAĆANJA

Komunizam se od svih dosadašnjih pokreta razlikuje po tome, što preokreće osnovu svih dosadašnjih proizvodnih odnosa i odnosa saobraćanja, i po prvi put svjesno postupa sa svim stihijnim pretpostavkama kao sa proizvodima dosadašnjih ljudi, lišava ih njihove stihijnosti i

podređuje moći ujedinjenih individua. Stoga je njegovo uređenje suštinski ekonomsko - materijalno uspostavljanje uvjeta ovog ujedinjenja; postojeće uvjete ono čini uvjetima ujedinjenja. To postojeće, koje stvara komunizam, jest upravo stvarna baza za onemogućavanje svega onoga, što postoji nezavisno od individua, ukoliko ovo postojeće nije ništa drugo do proizvod dosadašnjeg saobraćanja samih individua. Komunisti, dakle, praktički postupaju s uvjetima koji su proizvedeni dosadašnjom proizvodnjom i saobraćanjem, kao anorganskima, a da pri svemu tome ne uobražavaju da je to bio plan ili određenje dosadašnjih generacija, da im isporučuju sredstva, i ne vjeruju da su ti uvjeti bili anorganski za individue koje su ih stvorile. Razlika između lične i slučajne individue nije samo pojmovna razlika, nego historijska činjenica. Ovo razlikovanje ima u različitim vremenima različit smisao, tako npr. stalež u 18. stoljeću kao nešto što je individui slučajno, a također plus ou moins i porodica. To je razlikovanje koje ne treba činiti za svako vrijeme, nego ga svako vrijeme samo čini među različitim elementima koje za-tječe, i to ne prema pojmu, nego primorano materijalnim sukobima života. Što se kasnijoj epohi nasuprot ranijoj, među elementima koji su joj od ranije epohe predati čini slučajnim, to je oblik saobraćanja koji je odgovarao određenom razvitku proizvodnih snaga¹. Odnos proizvodnih snaga prema obliku saobraćanja je odnos oblika saobraćanja prema djelatnosti ili radu individua. (Osnovni oblik ove djelatnosti je, naravno, materijalan, od kojega zavise svi ostali oblici, duhovni, politički, religiozni itd. Različito oblikovanje materijalnog života je, naravno, svaki put zavisno od već razvijenih potreba, a stvaranje tih potreba, kao i samo njihovo zadovoljavanje, isto je tako historijski proces, kojeg nema kod ovce i psa (uporni Stirnerov glavni argument adversus hominem¹, iako su i ovce i psi u svom sadašnjem obliku svakako, ali malgreeux', proizvodi historijskog procesa⁴. Uvjeti pod kojima individue međusobno saobraćaju - sve dotle dok još nije nastupila protivrječnost - to su uvjeti koji pripadaju njihovoj individualnosti, a nisu im ništa spoljašnje, to su uvjeti, pod kojima ove određene individue, koje egzistiraju pod određenim odnosima, mogu same proizvesti svoj materijalni život i sve što je s tim u vezi, to su, dakle, uvjeti njihove samodjelatnosti i proizvode se tom samodjelatnošću. Određeni uvjet pod kojim oni proizvode odgovara, dakle, njihovoj stvarnoj uvjetovanoosti tako dugo, dok ne nastupi protivrječnost, odgovara njihovu jednostranom postojanju, čija se jednostranost pokazuje tek nastankom protivrječnosti i postoji, dakle, za kasnije generacije. Tada se ovi uvjeti čine kao slučajno sputavanje, i svijest o tome da su oni sputavanje, pripisuje se također i prijašnjem vremenu.

Ovi različiti uvjeti, koji su se najprije pojavili kao uvjeti samodjelatnosti, a kasnije kao njeni okovi, čine u cjelokupnom historijskom razvitku povezani red oblika saobraćanja, čija se povezanost sastoji u tome, što na mjestu ranijeg oblika saobraćanja, koji je postao sputavanje, nastaje novi, koji odgovara razvijenijim proizvodnim snagama, a time i naprednom načinu samodjelatnosti individua, oblik saobraćanja, koji a son tour¹ postaje opet sputavanje i zamjenjuje se drugim oblikom. Kako ovi uvjeti na svakom stupnju odgovaraju istovremenom razvitku proizvodnih snaga, to je njihova historija istovremeno i historija proizvodnih snaga, koje se razvijaju i koje preuzima svaka nova generacija, a time je i historija razvitka snaga samih individua.

1 Ovu rečenicu Marx je desno označio i korigirao sanrodjelatnost u djelatnost i 11 rad.

» Proti« čovjeka.

¹ Protiv njihove volje. Nasuprot ovoj rečenici napisao je Marx u desni stupac: Proizvodnja aamoga oblika saobraćanja.

Budući da se ovaj razvitak odvija stihijno, tj. nije podređen zajedničkom planu slobodno ujedinjenih individua, to on proizlazi iz različitih predjela, plemena, nacija, grana rada itd. od kojih se svaka u početku razvija nezavisno od drugih i tek se postepeno povezuje s drugima. Nadalje, ovaj razvitak se odvija veoma sporo; različiti stupnjevi i interesi nikada se potpuno ne prevladavaju, nego se podređuju pobjedničkom interesu i vuku se pored njega još vjekovima. Odatle slijedi, da čak i unutar jedne nacije individue imaju, bez obzira na njihove imovinske odnose, sasvim različit razvoj, i da jedan raniji interes, čiji je svojevrsni oblik saobraćanja već potisnut jednim drugim oblikom, koji je pripadao kasnijem interesu, još dugo po tradiciji posjeduju silu u obliku prividne zajednice (država, pravo), koja je osamostaljena nasuprot individuama, sila, koja se u krajnjoj instanciji može slomiti samo revolucijom. Ovim se također objašnjava, zašto u odnosu na pojedine tačke, koje dopuštaju općenitije formuliranje, svijest može katkada izgledati da je pretekla istovremene empirijske odnose, tako da se u borbama jedne kasnije epohe možemo oslanjati na ranije teoretičare kao na autoritete.

Nasuprot tome, u zemljama kao Sjeverna Amerika, koje svoj razvitak počinju već u razvijenoj historijskoj epohi, taj razvitak se odvija vrlo brzo. Takve zemlje nemaju nikakve druge stihijne pretpostavke osim individua koje se tamo naseljavaju i koje su na to bile potaknute oblicima saobraćanja starih zemalja, oblicima koji nisu odgovarali njihovim potrebama. Oni počinju, dakle, s najnaprednijim individuama starih zemalja i stoga s najrazvijenijim oblikom saobraćanja koji odgovara tim individuama, još prije nego što taj oblik saobraćanja može prodrijeti u stare zemlje¹. To je slučaj sa svim kolonijama, ukoliko nisu samo vojne ili trgovačke baze. Primjere za to daju Kartaga, grčke kolonije i Island u 11. i 12. stoljeću. Sličan odnos događa se kod osvajanja, ako se u osvojenu zemlju prenosi gotovi oblik saobraćanja koji se razvio na drugom tlu; dok je on, međutim, u svojoj domovini bio još opterećen interesima i odnosima iz ranijih epoha, on se ovdje mora i može sprovesti bez zapreka, već i radi toga, da bi osvajačima osigurao trajnu moć. (Engleska i Napulj poslije normanskog osvajanja, kad su primili najpotpuniji oblik feudalne organizacije.)

¹ sa svoje strane

Svi sukobi historije imaju, dakle, prema našem shvaćanju svoje porijeklo u protivrječnosti između proizvodnih snaga i oblika saobraćanja. Uostalom, da bi dovela do sukoba u nekoj zemlji, nije nužno da protivrječnost baš u toj zemlji bude dovedena do krajnosti. Dovoljna je konkurencija s industrijski razvijenim zemljama, izazvana proširenim internacionalnim saobraćajem, da i u zemljama s manje razvijenom industrijom proizvede sličnu protivrječnost (npr. konkurencija engleske industrije otkrila je u Njemačkoj latentni proletarijat).

Ova protivrječnost između proizvodnih snaga i oblika saobraćanja, koja je, kako smo vidjeli, već više puta nastala u dosadašnjoj historiji, ne ugrožavajući ipak njenu osnovu, morala je svaki put izbiti u obliku revolucije, pri čemu je istovremeno poprimila različite sporedne oblike, kao totalitet sukoba kao sukobi različitih klasa, kao protivrječnost svijesti, borba misli itd., politička borba itd. S jednog ograničenog stajališta može se sada izvući jedan od sporednih oblika i promatrati kao baza ovih revolucija, što je utoliko lakše, kada su individue, od kojih su proizašle te revolucije, stvarale različite iluzije o svojoj vlastitoj djelatnosti, već prema svom stupnju obrazovanja i stupnju historijskog razvitka.

1 Lična energija individua pojedinih nacija - Nijemci i Amerikanci - energija već zahvaljujući ukrštanju rasa - stoga su Nijemci poput kretena - u Francuskoj, Engleskoj itd. strani narodi su naseljeni već na razvijeno zemljište, a u Americi na sasvim novo zemljište, u Njemačkoj pak, prvobitno stanovništvo. Jer mirno ostalo na mjestu.

Pretvaranje ličnih moći (odnosa) u predmetne moći pomoću podjele rada, ne može se ponovo ukinuti na taj način, da sebi izbijemo iz glave opću predodžbu o tome, nego samo tako da individue sebi opet podrede ove stvarne sile i ukinu podjelu rada. To ipak nije moguće bez zajednice. Tek u zajednici [s drugima svaka] individua dobiva sredstva da svestrano razvije svoje sklonosti; tek u zajednici postaje, dakle, moguća lična sloboda. U dosadašnjim surogatima zajednice, u državi itd., postojala je lična sloboda samo za individue koje su se razvile u odnosima vladajuće klase, i samo ukoliko su bili individue te klase. Prividna zajednica u kojoj su se individue dosada ujedinjavale, stalno se nasuproć njima osamostaljivala, a jer je bila ujedinjenje jedne klase nasuprot druge, istovremeno je bila za podčinjenu klasu ne samo sasvim iluzorna zajednica, nego i novi okov. Tek u stvarnoj zajednici stječu individue u svom udruženju i pomoću njega i svoju slobodu.

Iz cjelokupnog dosadašnjeg razlaganja proizlazi, da zajednički odnos u koji su stupile individue jedne klase, a koji je bio uvjetovan njihovim zajedničkim interesima nasuprot nekom trećem, da je taj odnos stalno bio zajednica, kojoj su ove individue pripadale samo kao prosječne individue, samo ukoliko su živjele u uvjetima egzistencije svoje klase, odnos, u kome one nisu učestvovali kao individue, nego kao članovi klase. Nasuproć tome, sasvim je obrnuto u zajednici revolucionarnih proletera koji stavljaju pod svoju kontrolu uvjete svoga postojanja i postojanja svih članova društva; u toj zajednici učestvuju individue kao individue. Ona je takvo ujedinjenje individua (naravno, pod pretpostavkom već razvijenih proizvodnih snaga), koje njihovoj kontroli podvrgava uvjete slobodnog razvitka i kretanja individua, uvjete, koji su dosad bili prepušteni slučaju i osamostaljivali se nasuprot pojedinim individuumima baš zbog njihova razdvajanja kao individua, uslijed njihova nužnog ujedinjenja koje je bilo stvoreno podjelom rada i postalo, zbog njihova razjedinjenja, njihova tuđa veza.

1 u visini ove rečenice napisao je Engels u desni stupac: (Feuerbach: bitak 1 suština).

Dosadašnje ujedinjenje bilo je samo (ni pošto povoljno, kako se to npr. prikazuje u »Contrat social«¹, nego nužno) sporazum (uporedi npr. stvaranje sjeverno-američke države i južnoameričkih republika) o tim uvjetima, u okviru kojih je individuama preostalo da se koriste slučajnošću. Ovo pravo, nesmetano se koristiti slučajnošću unutar izvjesnih uvjeta, nazivalo se dosad ličnom slobodom. Ovi uvjeti egzistencije su, naravno, samo proizvodne snage i oblici saobraćanja svake epohe.

Ako se filozofski promatra ovaj razvitak individua u zajedničkim uvjetima egzistencije staleža i klasa, koji historijski slijede jedni iza drugih, i ako se promatraju opće predodžbe koje su im time nametnute, možemo svakako lako uobraziti, da se u tim individuama razvijao rod ili čovjek, ili, da su one razvile čovjeka; a to je uobraženje kojim se historiji daje nekoliko jakih šarmara². Ovi različiti staleži i klase mogu se onda shvatiti kao specifikacije općeg izraza, kao podvrste roda, kao razvojne faze čovjeka.

Ovo podređenje individua određenim klasama ne može se prevladati prije nego što se formira klasa, koja

protiv vladajuće klase nema više da provede nikakav posebni klasni interes.

' Društvenom ugovoru

* Stav, koji se tako često nalazi kod svetoga Maxa. naime da je svatko tek pomoću države sve ono što jest, u osnovi je isti kao stav, da je buržoa samo primjer buržoaskog roda; to je stav, koji pretpostavlja, da je klasa buržuja postojala već prije individualizacije, koji ju konstituiraju.

Ovu rečenicu Marx je stavio u uglatu zagradu, desno označio 1 stavio primjebicu u desnom stupcu:

Preegzistencija klase kod filozofa.

Individue su uvijek polazile od sebe samih, ali, naravno, od sebe unutar svojih datih historijskih uvjeta i odnosa, a ne od »čiste« individue u smislu ideologa. Ali tokom historijskog razvitka i upravo uslijed neizbježnog osamostaljenja društvenih odnosa unutar podjele rada, javlja se razlika između života svake individue, ukoliko je on ličan i ukoliko je podređen ma kojoj grani rada i uvjetima koji mu pripadaju. (To ne treba tako razumjeti kao da su npr. rentijer, kapitalist itd. prestali da budu ličnosti, nego je njihova ličnost uvjetovana i određena sasvim određenim klasnim odnosima, i razlika se pojavljuje tek u suprotnosti prema drugoj klasi, a za njih same tek onda, kad bankrotiraju.) U staležu (još više u plemenu) to je još prikriveno, npr. plemić stalno ostaje plemić, roturier stalno roturier¹, bez obzira na njegove ostale odnose, to je kvalitet neodvojiv od njegove individualnosti. Razlika između lične individue i klasne individue, slučajnost životnih uvjeta za individualnu javlja se tek pojavom klase, koja je i sama proizvod buržoazije. Tek konkurencija i međusobna borba individua proizvodi i razvija ovu slučajnost kao takvu. Individue su stoga pod buržoaskom vladavinom u predodžbi slobodnije nego ranije, jer su im njihovi životni uvjeti slučajni; u stvarnosti one su naravno neslobodnije, jer su više podređene vlasti predmeta. Razlika od staleža izbija osobito u suprotnosti između buržoazije i proletarijata. Kad su stalež građana, korporacije itd. - ustali protiv seoskog plemstva, pojavio se uvjet njihove egzistencije, pokretno vlasništvo i zanatlijski rad, koji su latentno postojali još prije njihova odvajanja od feudalnih veza kao nešto pozitivno, što se suprotstavljalo feudalnom zemljišnom posjedu i stoga na svoj način poprimilo uskoro opet feudalni oblik. Razumije se, odbjegli kmetovi tretirali su svoje dotadašnje kmetstvo kao nešto što je njihovoj ličnosti slučajno. Ali u tome su postupali isto tako kao što postupaju i svaka klasa koja se oslobađa okova, a oni se tada nisu oslobađali kao klasa, nego pojedinačno.

1 pučanti

Dalje, oni nisu izašli iz okvira staleškog uređenja, nego su stvorili samo jedan novi stalež i zadržali također i u novom položaju svoj dosadašnji način rada i dalje ga usavršili, oslobodivši ga njegovih dotadašnjih okova, koji nisu više odgovarali njegovu već dostignutom razviku¹.

Kod proletara su naprotiv rad, njihovi vlastiti životni uvjeti, a time i svi uvjeti egzistencije sadašnjeg društva, postali njima nešto slučajno, nad čim pojedini proletari nemaju kontrolu i nad čim im ne može dati kontrolu nikakva društvena organizacija, a protivrječnost između

ličnosti pojedinog proletera i njemu nametnutih životnih uvjeta rada javlja se njemu samom osobito zbog toga, što već od mladosti postaje žrtvom i što unutar svoje klase nema izgleda da dospije do uvjeta koji bi ga stavili u drugu klasu.

Dok su dakle odbjegli kmetovi htjeli samo razviti i istaći pravo na svoje već postojeće uvjete egzistencije i time u krajnjoj instanciji dolazili samo do slobodnog rada, moraju proleter, da bi stekli lično priznanje, ukinuti uvjet svoje vlastite dosadašnje egzistencije, koji je ujedno uvjet cijelog dosadašnjeg društva, tj. moraju ukinuti rad. Oni se stoga nalaze i u direktnoj suprotnosti prema državi, tj. prema obliku koji je individualizma društva dosad služio kao opći izraz, i da bi ostvarili svoju ličnost, moraju državu srušiti.

1 N. B. Ne treba zaboraviti da je već dužnost egzistencije kmetova i nemogućnost krupne privrede, koja je sa sobom dovela podjelu allotments** zemlje među kmetovima, reducirala uskoro obaveze kmetova prema feudalcima na prosjek naturalnih isporuka i kulućenja, što je kmetu omogućavalo akumulaciju pokretnog vlasništva i time olakšalo njegov bijeg s posjeda svoga gospodara i stavilo mu u izgled da postane građanin, a također je izazvalo diferencijaciju među kmetovima, tako da su odbjegli kmetovi bili već upola građani. Pri tome je također jasno, da su seljaci - kmetovi, koji su bili višim jednom zanatu, imali najviše izgleda da steknu pokretno vlasništvo.

- parcela